

CIVILNO STANOVNIŠTVO DARUVARSKOG I GRUBIŠNOPOLJSKOG PODRUČJA U ZBIVANJIMA 1990. – 1991. GODINE

Sažetak

Civilno stanovništvo daruvarskoga i grubišnopoljskoga područja prolazilo je 1990. – 1991. godine kroz sva ona zbivanja koja su se događala na svim hrvatskim prostorima koja su bila zahvaćena ratom. Ujedno je to područje u kojem je bilo više žrtava među civilnim stanovništvom nego među onim koje je sudjelovalo u vojnim i policijskim postrojbama. Sva ta zbivanja koja su obilježila 1990. i prvu polovinu 1991. godine treba promatrati kao politička zbivanja, pa time ona pripadaju civilnom sektoru. Vojna komponenta trebala je biti potisnuta u drugi plan, pogotovu nakon što je oružje teritorijalne obrane, sredinom 1990. godine, sklonjeno u vojno skladište *Polom* kod Daruvara. Bila je to samo obmana jer je uskoro započelo naoružavanje civilnog stanovništva srpske nacionalnosti i time se počeo ostvarivati jedan dobro pripremljen vojni scenarij o sudbini tih prostora. Navedeno razdoblje obilježile su političke borbe koje su započele osnivanjem novih nekomunističkih stranaka, a koje su se sukobile uglavnom o pitanju preustroja tadašnje države. Politici centralizma, a kasnije proširenju Srbije, što je zagovarao Milošević, priklonili su se SDS i većina srpskog pučanstva na prostorima Daruvara i Grubišnog Polja. Ostalo je stanovništvo svoje mišljenje izrazilo na referendumu u svibnju 1991., kada se golema većina opredijelila za pitanje koje je vodilo prema samostalnosti i suverenosti Hrvatske. Iako su se u političkim borbama neko vrijeme koristile oštre riječi, to je bilo još uvijek u granicama dozvoljenog. U obje općine vlast su obnašali predstavnici SKH-SDP, koji su više brinuli o tome kako smanjiti političke tenzije na svojim prostorima, vjerujući da će se mnogi problemi riješiti na državnoj razini i da će nakon toga one splasnuti. U takvom ozračju i civilno stanovništvo bilo je zbunjeno, teško se snalazilo u političkim previranjima, nenaviklo na višestranačje, pa većina njih nije bila članovima tadašnjih stranaka, ali to ne znači da nisu imali simpatije za neku od njih. Takva zbivanja prekinuta su onog trenutka kada se u rješavanju političkih pitanja počelo koristiti oružje. Ako se ubojstvo trojice policajaca u Daruvaru u srpnju 1991. godine htjelo prikazati kao teroristički čin, koji su osudile sve tamošnje stranke, napadi na Daruvar i Grubišno Polje u drugoj polovici kolovoza 1991. godine razotkrili su definitivno dobro razrađen beogradski scenarij za ta područja. Na području općina Daruvar i Grubišnog Polja nenaoružano civilno stanovništvo

dalo je golem doprinos u obavljanju brojnih zadataka u vrijeme trajanja ratnih operacija, bili su svuda velika podrška hrvatskim braniteljima. Među njima su bili prosvjetni i zdravstveni djelatnici, seljaci i radnici, mnogi obični građani i žene koje su pripremale hranu braniteljima ili su ih opskrbljivale odjećom. Civilni doprinos i njegove žrtve još uvijek nisu do danas dovoljno valorizirane.

Ključne riječi: Daruvar; Grubišno Polje; civilno stanovništvo; političke stranke; pobunjeni Srbi; terorizam; žrtve; humanitarne akcije.

Politička previranja 1990. godine

Područja općina Daruvar i Grubišno Polje dijelila su u prošlosti slične sudbine, a nakon Drugoga svjetskog rata ona su bila povremeno i administrativno povezana. Takvu je vezu Daruvar do Prvoga svjetskog rata imao s Pakracem, a neko vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata te su tri općine bile u istim administrativnim asocijacijama.¹Sličnost među njima jest u tome što su to područja nastanjena višenacionalnim stanovništvom. Broj stanovništva i nacionalni sastav 1991. godine u općinama Daruvar i Grubišno Polje vidljiv je u tablici. Među *ostalima* najviše je u Daruvaru bilo Čeha (5.572) i Mađara (571), kao i u Grubišnome Polju: također Čeha (1.953) i Mađara (498).²

Etnička struktura stanovništva prema popisu stanovništva iz 1991. godine

Općine	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni	Ostali	Ukupno
Daruvar	10.459	10.074	1.653	7.906	30.092
G. Polje	6.015	4.540	636	3.015	14.206

Izvor: Miškulin³

Na prostoru tadašnjih općina Daruvar i Grubišno Polje bilo je u prošlosti razdoblja kada su nacionalni odnosi bili veoma složeni, ali i takvih kada su oni bili potisnuti u drugi plan, kada se više brinulo o egzistencijalnim pitanjima te uvažavao kulturni rad udruga svih nacionalnosti koje su djelovale na tom prostoru. Daruvar je često bio stavljan kao primjer nacionalnog suživota, što se posebno isticalo u vrijeme manifestacije *Daruvarski susreti*, koji su se održavali neko vrijeme u tome

¹ Vladimir Strugar. *Bjelovarsko-bilogorska županija. Bjelovar, 1996.*, str. 13-27.

² *Popis stanovništva 1991.*, Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Zagreb, 1992.

³ Ivica Miškulin, Stranka ugroženog naroda-djelovanje SDS u zapadnoj Slavoniji 1990.-1991. U: *Zbornik radova*(ur. Ivica Miškulin i Mladen Barać), *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.: nositelji, institucije, posljedice*, Slavonski Brod- Zagreb, 2012., str. 15.

gradu. Na njima su se u svibnju svake godine održavale višednevne manifestacije mladeži na kojima su sudjelovala kulturna društva iz svih dijelova tadašnje države. Na njima su bili i mnogi estradni umjetnici iz cijele države, pa je taj događaj dobio i državno obilježje.

Početak previranja po nacionalnoj osnovi bio je 1989. godine, kada se moglo zamijetiti da su pripadnici srpske nacionalnosti s povećanom pažnjom pratili zbivanja oko obilježavanja 600. godišnjice Kosovske bitke, prilike na Kosovu i politiku koju je vodio Milošević, a koju su propagirali beogradski tisak i televizija. Posebno je kod nesrpskog stanovništva bila teško prihvatljiva propaganda o ugroženosti i neravnopravnom položaju Srba u Hrvatskoj. Stanovništvo na daruvarskom području s nevjericom je slušalo takve tvrdnje, ali nije se time previše opterećivalo jer su to opravdavali posljedicom uvođenja demokratizacije javnog života i višestranačkog života. Vjerojatno i obični Srbi, koji su se bavili ratarstvom ili radili u nekim ustanovama, nisu još bili opterećeni svim tadašnjim političkim zbivanjima.

Sve što se počelo zbivati na prostorima tih dviju općina od 1990. godine bila je preslika zbivanja koja su se javljala i u onim hrvatskim općinama u kojima su Srbi činili većinu. Bilo je u tome samo malog kašnjenja, pa su se mnogi obični ljudi nadali da će Daruvar i Grubišno Polje ostati pošteđeni onih zbivanja s prostora Hrvatske sa srpskom većinom. Ujedno to ukazuje na činjenicu da obični ljudi srpske nacionalnosti nisu odmah prihvaćali sve ono što je dolazilo izvana⁴, a na čelu općinskih vlasti bili su članovi Saveza komunista Hrvatske koji su brinuli da se u raznim rukovodnim tijelima poštuje približni paritet prema nacionalnosti stanovništva koje je živjelo na tom prostoru.⁵ Mnogi su od njih još tijekom prve polovine 1990. godine ukazivali na potrebu poštivanja zakona i uvažavanje nacionalnih razlika te su zagovarali međusobnu toleranciju. I neki Srbi iz strukture vlasti bili su dosljedni u takvoj politici, za razliku od nekih koji su kasnije napustili SKH-SDP i prešli u SDS te počeli provoditi onu politiku koju je od njih tražilo vodstvo SDS-a u Kninu.

Duboka politička previranja u Kninu počela su već 1989. godine, dok je to talasanje na području daruvarske i grubišnopoljske općine moguće pratiti od početka

⁴ Autor ovoga teksta je početkom 1990. godine u zbornici Centra za odgoj i usmjereno obrazovanje u Daruvaru pitao prof. Stevana Ratkovića je li ikad, kao Srbin, osjetio neku ugroženost o kojoj je već tada pisao beogradski tisak. Nakon kratkog razmišljanja rekao je: „Nikad!... ali u zadnje vrijeme mi dolaze neki „bradonje“ i govore o našoj ugroženosti.“ Nasmijao se i rekao da je posjetiocu poručio neka ode, da ga ostave na miru. Nažalost, nekoliko mjeseci kasnije već je bio na čelu daruvarskoga ogranka SDS-a. Vjerojatno je on tada govorio istinu, ali ovo ujedno ukazuje da su već tada na spomenuta područja dolazili nepoznati ljudi koji su „obrađivali“ pojedince i pridobivali ih za svoju politiku.

⁵ Pitanje pariteta nije se uvijek poštivalo u njegovu provođenju. Stoga je apsurdni podatak da u Okružni komitet SKH u Grubišnom Polju 1989. godine nije bio izabran nijedan Hrvat, iako su bili na kandidacijskoj listi. Vidi: Ivica Debić, Ante Delić: *Otkos*, Bjelovar, 1999., str. 28.

1990. godine, nakon prekida 14. izvanrednog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, 20. – 22. siječnja 1990. Pokušaj Slobodana Miloševića da dođe na čelo SKJ nije se ostvario, iako je već tada u takvoj politici imao podršku generala Veljka Kadijevića.⁶ U razdoblju 1987. – 1990. godine Milošević se zauzimao za centraliziranu Jugoslaviju u kojoj bi Srbija imala glavnu ulogu, a 1990. – 1993. godine on je otvoreno nastupao sa zahtjevom o širenju granice Srbije pod krinkom krnje Jugoslavije.⁷

Na prilike u Jugoslaviji također je utjecao slom komunističkog sustava u istočnoj Europi u vremenu 1989. – 1991. godine i osnivanje mnogih nekomunističkih stranaka u Jugoslaviji. Stoga su komunističke snage u Jugoslavije, uz podršku Jugoslavenke narodne armije, uzaludno radile na mogućnosti nastavka prekinutog 14. izvanrednog kongresa Saveza komunista Jugoslavije.

U ozračju ovog stanja moguće je pratiti kako se postupno jedna politika, kreirana u Beogradu, počela, neposredno ili preko Knina, prelijevati i na područje općina Daruvar i Grubišno Polje. Već u veljači 1990. godine počele su pripreme za prve višestranačke izbore. Bilo je to vrijeme kada u tim općinama nije još bilo nekomunističkih stranaka, pa su tada Savez komunista Hrvatske (SKH) i Socijalistički savez imali dobre izgleda za konačnu pobjedu. Općinsko vijeće Saveza komunista Hrvatske u Grubišnom Polju donijelo je program za izbore u kojem je težište bilo na gospodarskim pitanjima i socijalnim pravima. Bio je izabran i jedan odbor za politički izborni marketing u kojem su bili stručni kadrovi⁸, a prema novinskom zapisu, u njemu je bio jedan član koji nije bio komunist.

Za razliku od izjava općinskih rukovodstava, koje su u tim mjesecima bile odmjerene u obje općine, neke organizacije nisu krile nezadovoljstvo najavljenim promjenama koje su se trebale provesti nakon prvih višestranačkih izbora. Nije bilo slučajno da su u Pakracu 15. veljače 1990. raspravljali članovi Općinskog vijeća Saveza ratnih vojnih starješina o prilikama u zemlji. Vinko Mrkonja, zamjenik zapovjednika Republičkog štaba teritorijalne obrane, istakao je da Jugoslavenska narodna armija neće dopustiti razbijanje države i građanski rat, da je ona sposobna, prema Ustavu i Zakonu o narodnoj obrani, očuvati postojeće stanje. Govorio je i mogućnosti nastavka rada 14. kongresa Saveza komunista Jugoslavije i ulozi Jugoslavenke narodne armije.⁹ Već idućeg dana, 16. veljače 1990., takva je izborna konferencija održana i u Grubišnom Polju. U njezinu je radu sudjelovao i Milan Ivančević, predsjednik međuopćinske konferencije Rezervnih vojnih starješina (RVS) Bjelovar. Predsjednik Općinski komitet Saveza rezervnih vojnih starješina Milenko Piščević

⁶ Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Zagreb, 2005., str. 32.

⁷ Isto, str. 34.

⁸ Lj.K. Předvolebni aktivita, *Jednota*, br. 8, 17. 2. 1990, 8.

⁹ D.A. Jednotný postoj v SKJ, *Jednota*, br. 10, 3.3. 1990, 8.

u svojem je govoru istakao da Savez vojnih rezervnih starijina ostaje povezan s Jugoslavenskom narodnom armijom i jugoslavenskim programom.¹⁰

U to vrijeme, 17. veljače 1990., u Kninu je osnovan SDS, koji se svojim programom izjašnjavao za demokratizaciju, pluralizam, antikomunizam, federalizam, ali na principu jedan građanin – jedan glas, čime bi u takvoj državi Srbi, kao najbrojniji, dobili kontrolu u političkom životu takve države. Osnivačku skupštinu pratila je već poznata ikonografija i skandiranje Miloševiću.¹¹

Uz beogradska sredstva informiranja, vojni krugovi te institucije i udruženja povezana s Jugoslavenskom narodnom armijom i SDS-om nametali su daruvarsko-grubišnopoljskom području novu politiku koja je počela postupno zabrinjavati sve one koji se nisu uključili u politički život i koji su više brinuli o svojim svakodnevnim problemima. Možda su se mnogi tada razočarali u višestranačju, jer umjesto demokratizacije života, među obične se ljude sve više uvlačio strah. Prva opozicijska stranka na području Daruvaru osnovana je 26. veljače 1990. Bila je to Hrvatska socijalno-liberalna stranka (HSLŠ), koji je na javnoj tribini predstavio svoj program. Potpredsjednik HSLŠ-a, inače Daruvarčanin, Božo Kovačević, iznio je program stranke u kojem je ukazao da će se stranka zauzimati za uvođenje građanskih i političkih prava, pravnu i socijalnu sigurnost i ravnopravnost svih ljudi te da će se boriti protiv politike koja je zagovarala nasilje, nacionalnu, vjersku, ideološku ili političku netrpeljivost.¹² Iako je to bio blizak program svakom Daruvarčaninu, oni se ipak nisu masovno uključivali u njezino članstvo, uglavnom zato što su mnogi htjeli ostati izvan politike s obzirom na ubrzano pogoršavanje političke situacije. U Daruvaru se 27. veljače 1990. održala i izborna skupština mjesne boračke organizacije na kojoj se govorilo o planiranim izborima, a posebno se kritički govorilo o nekim izjavama članova Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) na Prvom općem saboru HDZ-a u Zagrebu, posebno o nekim Tuđmanovim stavovima prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Istaknuto je da je programska orijentacija boraca Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (SUBNOR) Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) da ostane i dalje nestranačka politička organizacija koja će se boriti za očuvanje tekovina Narodnooslobodilačke borbe (NOB) i socijalističke revolucije, za očuvanje federalizma na principima Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), ravnopravnost naroda i narodnosti, pri čemu će se SUBNOR oduprijeti svakoj formi „fašizma, nacizma, revanšizma... i separatističkim, unitarističkim, kleronacionalnim tendencijama...“, dok socijalizam ostaje trajna tendencija.¹³

¹⁰ Lj.K. Hostitelem regionálního setkání RVS, *Jednota*, br. 10, 3.3. 1990, 8.

¹¹ Nikica Barić. *Srpska pobuna u Hrvatskoj...*, str. 54-55.

¹² M. Pejić. V Daruvaru se konala tribuna Chorvatského socijálně liberárního svazu, *Jednota*, č. 11, 10. 3. 1990., 10.

¹³ Věra Bartošová. Podilet se na kladném dění, *Jednota*, br.11, 10. 3. 1990., 11.

U ožujku 1990. u Daruvaru se predstavio SSRN – Savez socijalista (SS), koji je u svom programu imao gospodarske teme, zagovarao je slobodno poduzetništvo, za ravnopravnost svih oblika vlasništva, poštivanje ljudskih prava i očuvanje Jugoslavije kao zajednice ravnopravnih naroda.¹⁴ Do kraja ožujka u Daruvaru je bila osnovana još Jugoslavenska samostalna demokratska stranka (JSDS). Na lokalnim izborima 22. i 23. travnja 1990. sudjelovali su: SKD-SDP, SSRNH-SS, JSDS i Lista nezavisnih.

Na području Grubišnog Polja na izborima 22. i 23. travnja, uz SKH-SDP, sudjelovali su i Savez socijalista, Koalicija HDS i KNS (Koalicija narodnog sporazuma), SSOH, JSDS, SUBNOR i Lista nezavisnih. Negdje su stranke nastupile samostalno, a negdje u koaliciji.¹⁵ Odziv je bio velik jer je na izborima sudjelovalo 90,8% upisanih birača. Nakon konstituiranja sviju triju vijeća Skupštine općine Grubišno Polje 28. svibnja 1990., među 70 izabраниh kandidata 30 ih je bilo iz SKH-SDP-a, 19 nezavisnih, 13 iz SS-a, 5 iz HDS-a, 2 iz Saveza socijalista i omladine i jedan zajednički kandidat SKH-SDP-a i SS-a. Nakon konstituiranja Skupštine govorilo se o programu rada za nadolazeće razdoblje, pri čemu su dominirale gospodarske teme. Za predsjednika Skupštine bio je izabran Čedo Bubulj,¹⁶ a 25. lipnja za predsjednika Izvršnog vijeća Zdravko Virag.¹⁷

Dana 24. svibnja 1990. u Grubišnom Polju održan je zbor socijalista za područje Grubišnog Polja, Bjelovara, Daruvara, Pakraca, Čazme i Garešnice na kojem je sudjelovao i predsjednik Saveza socijalista Željko Mažar. Uvodno izlaganje imala je dotadašnja predsjednica Socijalističke stranke (SS) Općine Grubišno Polje Jela Žarković, koja je istakla da je velik broj glasača glasovao za SS, pa će ta stranka biti parlamentarna opozicija koja će se zalagati za socijalnu pravdu. Predsjednik SS-a Željko Mažar istakao je da će stranka surađivati s drugim strankama koje će poštivati ideje federalizma, socijalizma i tolerancije.¹⁸

Višestranačka Skupština općine Daruvar konstituirana je 29. svibnja 1990. Od 71 skupštinskog zastupnika 31 je bio nezavisan, 30 SKH-SDP-ova, 7 iz SS-a i 3 iz JSDS-a. Za predsjednika Skupštine ponovo je bio izabran Branko Mohr, a za predsjednika Izvršnog vijeća Rade Radulović.¹⁹

Na čelnim mjestima u Grubišnom Polju i Daruvaru bili su predstavnici više nacionalnosti, pa su priče o nekim neravnopravnim odnosima o tom pitanju bile bez

¹⁴ Z. Zvonárková. Představil se Svaz socijalistů, *Jednota*, br. 12, 17. 3. 1990., 16.

¹⁵ Debić, Delić. *Otkos*, str. 30.

¹⁶ Lj. K. Přednostni pozornost zemědělství, *Jednota*, br. 24, 9. 6. 1990., 16.

¹⁷ Lj. K. Hrubečné Pole, *Jednota*, br. 28, 7. 7. 1990., 11.

¹⁸ Lj. K. Chceme být parlamentární opozice, *Jednota*, br. 24, 9. 6. 1990., 16.

¹⁹ M. Selicharová. Na mysli musíme mít především dobro občanů, *Jednota*, br. 24, 9. 6. 1990., 16-17.

osnove, pogotovu one da su pri raspodjeli čelnih mjesta bili uskraćeni pripadnici srpske nacionalnosti.

Pojačano talasanje među stanovništvom zamijećeno je kada su se počele osniva-
ti podružnice HDZ-a i SDS-a na prostorima tih dviju općina. Iako od veljače 1990.
godine nije više bilo zakonskih prepreka za njihovo osnivanje, ipak je osnivanje po-
družnica tih stranaka počelo kasnije i bilo je praćeno jačanjem nacionalnog naboja.
Mnogi su u početku smatrali da je to posljedica demokratizacije života jer je, nakon
mnogo vremena, bilo ponovo moguće isticati nacionalne osjećaje. Iako su se obje
stranke u punoj mjeri koristile tom slobodom, ipak se ubrzo spoznalo da među na-
vedenim strankama postoje velike suštinske programske razlike. Osnivačke skup-
štine podružnica razlikovale su se i po tome što su stranke s hrvatskim predzna-
kom uvijek imale neugodnosti s raznim provokatorima srpske nacionalnosti koji su
zvižducima, upadicama i neprimjerenim pokličima nastojali izazvati prekid takvih
skupova. Iako to nisu bile velike skupine, bilo je očito da se to radilo namjerno i
planski kako bi se takvim pritiscima osujetilo osnivanje takvih stranaka ili sprije-
čilo da se u njih učlanjuju zainteresirani građani. Prva podružnica neke opozicijske
stranke na području Grubišnog Polja bila je Hrvatska demokratska stranka (HDS)
dr. Marka Veselice osnovana u Velikim Zdencima 28. ožujka 1990. Pristustvovalo joj
je i veći broj pripadnika srpske nacionalnosti koji nisu krili svoje nezadovoljstvo, ali
osnivačka skupština ipak je završila dostojanstveno.²⁰

U Velikim Zdencima 19. je travnja osnovana i prva podružnica HDZ-a na po-
dručju Općine Grubišno Polje, a nakon toga u Velikom Grđevcu. U Grubišnom Polju
najprije je u kinodvorani u eksplozivnom ozračju 4. svibnja održana tribina HDZ-a,
dok je osnivačka skupština ogranka HDZ-a Grubišnog Polja bila 13. svibnja 1990.
Nakon toga, s obzirom na to da su postojala već tri ogranka HDZ-a, osnovan je i
Općinski odbor HDZ-a za područje Općine Grubišno Polje.²¹

Srpska demokratska stranka (SDS) u Grubišnom Polju osnovana je na igralištu
NK-a *Bilogorac* 9. lipnja 1990. Njezinu je osnivanju prisustvovao i dr. Jovan Rašković,
koji je u govoru rekao da je stranka demokratska, odnosno da će se boriti protiv
ograničavanja prava Srba u Hrvatskoj. Rašković je najavio i osnivanje posebne srp-
ske televizije u Hrvatskoj, nezadovoljan izvještavanjem HRT-a i njegovim nazivom.
Na tom skupu bili su i predstavnici odbora SDS-a iz Karlovca, Vojnića, Zagreba,
Siska, Pakraca, Nove Gradiške, Podravske Slatine, Virovitice i Daruvara. Za pred-
sjednika Općinskog odbora SDS-a Grubišno Polje bio je izabran Branko Popović.²²

²⁰ Ivica Debić i Ante Delić. *Otkos*, Bjelovar, 1999, str.30.

²¹ Isto, str. 31.-33.

²² Isto, str. 33-34. Osim u Grubišnome Polju, ogranci SDS-a osnivali su se i u nekim okolnim selima .

Politička lipanjska zbivanja obogatili su socijalisti Općine Grubišno Polje koji su održali 20. lipnja svoje prvo skupštinsko zasjedanje. Time je i službeno prestao djelovati prijašnji SSRN-SS, koji je otada trebao nastupati pod imenom Socijalistička stranka (SS). U svom govoru bivša predsjednica te stranke govorila je da će se njihova stranka zauzimati za gospodarski napredak Općine, demokraciju, međusobno uvažavanje i solidarnost među građanima. Izabrano je i novo Općinsko vijeće SS-a od 11 članova na čelu s predsjednikom Antunom Sedlačekom i tajnicom Jelom Žarković.²³

Politička zbivanja počela su se postupno pretakati u mnoge ustanove, pa toga nisu bile pošteđene ni škole. Nakon višestranačkih izbora došlo je do talasanja unutar djelatnika tadašnjeg Centra za odgoj i usmjereno obrazovanje u Daruvaru čiji je ravnatelj u to vrijeme bio Miroslav Zailac, prof., inače poslanik u Saboru Hrvatske, izabran na listi SKH-SDP-a. U Centru je radilo oko stotinu djelatnika raznih nacionalnosti i još petnaestak vanjskih djelatnika koji su održavali nastavu za oko 1.300 učenika iz grada i okolnih sela i koji su u školu donosili svoja viđenja tadašnje političke situacije. Samo manji dio učenika nije se snalazio u tom političkom košmaru, pa su ponekad o tome tražili viđenje svojih profesora. U takvoj situaciji, punoj političkog naboja, mnogi profesori možda se nisu najbolje snalazili, pa su ponekad davali neka svoja viđenja tadašnje situacije, ali one se nisu morale sviđati učenicima neke druge političke opcije, čime se negativna atmosfera počela uvlačiti i preko školskih pragova u školske učionice. Na nastavnici je vijećima u prvoj polovini 1990. godine u dva navrata bila skrenuta pažnja profesorima da budu veoma oprezni i da dobro važu svoje izjave pred učenicima.²⁴ Ipak se može reći da je 1989./1990. školska godina u Centru završila relativno mirno, iako je bilo zapaženo osipanje članstva SKH-SDP-a i postupno uključivanju manjeg broja profesora u neke druge stranke.

Hrvatska demokratska zajednica i Srpska demokratska stranka stupaju na političku scenu

Osnivanje HDZ-a i SDS-a na području Općine Daruvar odvijalo se u sličnom ozračju kao na području Grubišnoga Polja. Prva podružnica HDZ-a na području Općine Daruvar održana je u Doljanima 17. lipnja uz nazočnost gostiju iz Zagreba te predstavnika HDZ-a iz Pakraca, Badljevine, Garešnice i Prekopakre.²⁵ Nešto kasnije, 1. srpnja 1990., osnovan je ogranak HDZ-a u Siraču, a 8. srpnja u Gornjem Dežanovcu. U Dežanovcu je član središnjice HDZ-a prof. Đuro Vidmarović zamjerio

²³ Lj. K. Zasedali socijaliste. *Jednota*, br. 28, 7. 7. 1990., 16.

²⁴ *Spomenica*, str. 72.

²⁵ (RD) HDZ v Dolanech, *Jednota*, br. 27, 30. 6. 1990, 16.

daruvarskom općinskom rukovodstvu što je poslalo u Knin svoje predstavnike na skup na kojem se zahtijevala srpska autonomija.²⁶

Daruvarske općinske vlasti pratile su tadašnja previranja, mnogo toga nije im odgovaralo, ali su se dugo vremena klonile uplitanja u tadašnja zbivanja. U novinskom zapisu sa zajedničke sjednice svih vijeća općinske skupštine 20. lipnja govorilo se uglavnom o gospodarskim pitanjima, pa i u novinama stoji naslov *Politička situacija zadovoljava, gospodarska ne*. O posjetu čelnika te općine Kninu nije bilo ni spomena.²⁷

Vjerojatno zbog kritika koje su stizale s terena, općinsko je rukovodstvo 9. srpnja pozvalo na razgovor predstavnike stranaka, a pozvani su i predstavnici SUBNOR-a, omladine i sindikata. Na sastanku su bili i predsjednik Skupštine Općine Branko Mohr, predsjednik Izvršnog vijeća Rade Radulović i tajnik SO-a Ludvo Havranek te, uz njih: Milenko Grubić (SKH-SDP), Branko Majcan (predsjednik Inicijativnog odbora podružnice HDZ-a u Daruvaru), Stevan Ratković, prof. (predstavnik SDS-a), Dobrivoje Novaković (predsjednik JSDS-a), Đuro Mihajlović (predsjednik Općinskog vijeća SUBNOR-a), Ranko Gašpar (SS) i Aleksa Jovičić (tajnik OV-a Saveza sindikata). Iako su se u tom razgovoru mogli čuti različiti oprečni stavovi, ipak je većina prisutnih ukazivala na potrebu tolerancije i dijaloga među strankama.²⁸

Druga polovina 1990. godine bitno se razlikovala od one prve polovine. Nakon višestranačkih izbora i pobjede HDZ-a, 30. svibnja 1990. konstituiran je novi Hrvatski sabor, formirana je nova Vlada i time je HDZ preuzeo vlast u Hrvatskoj. Nešto kasnije, 25. srpnja, Hrvatski sabor prihvatio je neke promjene u hrvatskom Ustavu. Brisane su sve ideološke oznake, a iz naziva se ispušta termin socijalistička – od tada se upotrebljavao naziv Republika Hrvatska. Te su promjene dodatno pogoršale situaciju u Hrvatskoj, pa je politički sukob postupno poprimao elemente otvorene pobune („balvan-revolucija“).

Takvo ozračje se javlja i na područja općina Grubišnog Polja i Daruvara. U Daruvaru su 17. srpnja, na trećem zasjedanju Društveno-političkog savjeta Skupštine, sudjelovali i članovi Predsjedništva SO-a i poslanici u Hrvatskome saboru Marica Pervan i Miroslav Zailac. Raspravljalo se o dopunama hrvatskoga Ustava (u brojevima 64-72). Za neke točke dopuna nije bilo primjedbi, za neke su se tražile neke dorade, ali je odbaćen dodatak 65 u kojem se govori o simbolima i zastavi. O pitanju zastave zauzet je stav da nju ne bi trebalo mijenjati jer je petokraka simbolom slobode, odnosno nije ideološki znak. Također nije bio prihvaćen dodatak pod brojem 66, jer se smatralo da su se njime sužavala prava naroda i narodnosti na navedenim

²⁶ M. Pejić. Každý týden jedna odbočka, *Jednota*, br. 29, 17. 7. 1990., 10.

²⁷ M. Selicharová. Politická situace uspokojuje, hospodářská ne, *Jednota*, br. 27, 30. 6. 1990., 16.

²⁸ M. Selicharová. Žit v toleranci a porozumění, *Jednota*, br. 30, 21. 7. 1990., 3.

područjima. Primjedbe su se ticale još nekih točki dopuna. Zaključak sjednice bio je da dopuna neće biti, ako se takve prihvate u Hrvatskome saboru, jer nisu u suglasju s Ustavom SFRJ. Na kraju sjednice prisutni su bili informirani o skupu u Kninu, o čemu su izvještaje dali predsjednik Skupštine općine Branko Mohr i tajnik Savjeta mjesnih zajednica Pajo Jakšić. Prema novinskom zapisu navodi se da su oni podržali one zahtjevi u Kninu u kojima se govori o ravnopravnosti naroda i narodnosti, ali su bili protiv autonomije.²⁹

Debata o ustavnim dopunama Ustava Republike Hrvatske nije održana na razini Skupštine Općine Grubišno Polje. Predsjedništvo Općine prihvatilo je prijedlog općinskog Predsjedništva SDS-a Grubišnog Polja da se dopune vrte nadležnoj komisiji Sabora kao neprihvatljive. Debatu o dopuni trebale su obaviti tadašnje stranke među svojim članstvom, čime bi se „sačuvali međuljudski odnosi i tolerancija među stanovništvom“. Predsjedništvo je razgovaralo i o primjedbama vodstva SDS-a na republička sredstva informiranja i o mogućnosti da se u Općini stave i ćirilčni napisi³⁰. Predsjedništvo SO-a na jednoj je drugoj svojoj sjednici, prilikom dogovora o tome kako obilježiti Dan komune 18. kolovoza, govorilo i o skupu u Kninu, gdje je samoinicijativno bio predsjednik SDS-a Branko Popović, a o čemu su trebali biti informirani svi delegati na sljedećem zasjedanju svih vijeća OS-a.³¹

U Grubišnome Polju, već nepuna dva mjeseca nakon izbora, Branko Popović, koji je bio izabran na listi SKH-SDP-a, postao je predsjednik tamošnjeg SDS-a.³², a njega su zatim slijedili još neki članovi srpske nacionalnosti. I dr. Milan Bastašić, član ogranka JSDS-a i SUBNOR-a, otvoreno je podržao referendum Srba u Grubišnom Polju za priključenje Općini Daruvar misleći da bi se Srbi lakše homogenizirali i sa Srbima s pakračkog područja te bi se zatim priključili planiranoj Srpskoj autonomnoj oblasti Krajini.³³

Kolovoz 1990. obilovao je brojnim zbivanjima u Daruvaru i Grubišnom Polju. Nastavljena su osnivanja podružnica HDZ-a i SDS-a i tek se tada spoznalo do koje su se mjere zaoštrile međunacionalne tenzije. Iako je većina građana i dalje bila izvan političkih zbivanja, ipak se moglo zapaziti da su se i među njima počela jav-

²⁹ M. Selicharová. Dodatky schváleny jenom částečně. *Jednota*, br. 31-32, 16.

³⁰ Lj. K. O dodatcích stanov. *Jednota*, br. 31-32, 16.

³¹ Lj. K. Ke Dnu komuny slavnostni zasedání. *Jednota*, br. 31-32, 17.

³² Petar Bašić i Ivica Miškulin. Ratni zločini srpskih snaga nad civilnim stanovništvom u zapadnoj Slavoniji 1991. Ivica Miškulin i Mladen Barać(ur.). *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.: nositelji, institucije, Zbornik radova*. Slavonski Brod- Zagreb: Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2012, str. 219.- 237.

³³ Ivica Miškulin. Stranka ugroženog naroda- djelovanje SDS u zapadnoj Slavoniji. U: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.: nositelji, institucije, posljedice, Zbornik radova* (ur. Ivica Miškulin i Mladen Barać), Slavonski Brod- Zagreb, travanj 2012., str. 20.

ljati dva sučeljena tabora, tada još ne toliko zbog nacionalnih razloga koliko zbog različitih programa tih dviju stranaka. U takvim okolnostima većina srpskog pučanstva i na daruvarskom području postupno je počela prihvaćati program koji je bio istovjetan onome što ga je zagovarao Milošević, pri čemu se počeo upotrebljavati i njegov rječnik.

U Daruvaru je 27. srpnja osnovana podružnica SDS-a Daruvara. Prisutne je pozdravio predsjednik Inicijativnog odbora za osnivanje stranke Stevan Ratković, prof. Uz dr. Jovana Raškovića, na tome su skupu, uz mnoge Daruvarčane, sudjelovali i mnogi pripadnici srpske nacionalnosti iz okolnih mjesta. Iako su se u govorima čule mnoge riječi o potrebi suživota, ipak se isticala ugroženost Srba u Hrvatskoj, „stradanje Srba“ na tim prostorima kroz prošlost jer je tu nekad živjelo „oko sto hiljada Srba“, a taj je broj sad znatno manji. Uz mnoge zahtjeve, bila je izrečena i verbalna prijetnja da će svakom tko se bude protivio ostvarivanju njihova programa zadržati ruka sa žlicom i vilicom. Izabran je i Odbor SDS-a te je odlučeno da se njihova podružnica pripoji SDS-u u Kninu.³⁴ Na skupu su bili i pripadnici drugih nacionalnosti koji su uglavnom šutke slušali govornike.

Tada su u Daruvaru odabrani i članovi pododbora Srpskoga kulturnog društva *Prosvjete* koji je nakon prekida od 30 godina obnovio svoju djelatnost. Prihvaćen je prijedlog da *Prosvjeta* slijedi kulturni život Srba te da priređuje predavanja o daruvarskom i pakračkom području. Za predsjednika je bio izabran dr. Dobrivoj Novaković, a članovi su bili Ljubomir Miletić, prof. dr. Božidar Dakić, Danko Šorak, Marko Marović, Milica Popović, prof., i Bosiljka Lončar. Govorilo se i o suradnji s kulturnim društvima u gradu.³⁵

U Daruvaru je 12. kolovoza održana osnivačka skupština ogranka HDZ-a za grad Daruvar kojoj su, uz goste iz Zagreba, prisustvovali i predstavnici susjednih ogranaka (Doljani, Sirač, Dežanovac, Stražanac, Šuplja Lipa, Brestovac, Maslenjača, Sređani, Sokolovac) i predstavnici nekih susjednih općina. Za predsjednika je bio izabran Branko Majcan. On je u svom govoru istakao da su se na nekim mjestima nasilno skidale hrvatske zastave. Govorio je i Đuro Vidmarović, jedan od čelnika središnjice stranke i zastupnik u Skupštini Jugoslavije. Tada se još nije govorilo o stvaranju samostalne hrvatske države nego o preuređenju Jugoslavije na konfederalnom principu.³⁶

U Ivanovu Selu, na području Općine Grubišno Polje, podružnica HDZ-a osnovana je 5. kolovoza 1990. Uz Đuru Vidmarovića i još neke čelnike te stranke iz Zagreba i predstavnike okolnih podružnica, na osnivačkom je skupu bio i Stjepan Sulima-

³⁴ M. S. SDS u Daruvaru. *Jednota*, br. 33, 18. 8. 1990., 16.

³⁵ (S.L.) Podvýbor Prosvjety. *Jednota*, br. 33, 18. 8. 1990., 17.

³⁶ M. Selicharová. Desátá odbočka HDZ, *Jednota*, br. 33, 18. 8. 1990., 16.

nac, potpredsjednik Hrvatskoga sabora.³⁷ Važnost osnivanja te stranke jest u tome što je selo nastanjeno uglavnom stanovništvom češke nacionalnosti.³⁸ Za osnivanje stranke u tom selu najviše se zauzimao tadašnji župnik don Ivan Matijević. Ujedno je to, uz obilježavanje Dana komune Grubišnoga Polja, bio posljednji važniji događaj u kojem je oružje još mirovalo, iako su se u noćnim satima povremeno čula noćna puškaranja s prostora u kojima su u većem broju živjeli pripadnici srpske nacionalnosti.

Okupljanju Srba u Hrvatskoj najviše je pridonosio SDS, koji je krajem lipnja 1990. godine osnovao Zajednicu općina sjeverne Dalmacije i Like sa sjedištem u Kninu, a bio je i tijesno povezan s beogradskim vlastima. U srpnju iste godine u Srbu je bila donesena posebna Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda, u kojoj se predviđala mogućnost teritorijalne autonomije nekih područja Hrvatske te mogućnost da se ona i odcijepi ako se za to ukaže potreba. Ona je donesena prije posebnog izjašnjavanja hrvatskih Srba o teritorijalnoj autonomiji koja je provedena na području zapadne Slavonije tijekom kolovoza i rujna 1990. godine.³⁹

Na području Općine Grubišno Polje na referendumu 26. kolovoza izjasnilo se 2.676 sudionika srpske nacionalnosti s pravom glasa ili 91,5%, a u Općini Daruvar 9.020 glasača srpske nacionalnosti.⁴⁰ Bez obzira na to koliko su navedeni podaci vjerodostojni, jer su glasovali i brojni „mrtvi“, posebno je bio sumnjiv broj glasača u Daruvaru, a nju je iznio Stevan Ratković za jedne karlovačke novine koncem 1990. godine. U jednom drugom izvoru navode se 6.482 glasača.⁴¹ Najveći apsurd tog referenduma za daruvarsko i grubišnopoljsko područje jest u tome što se za pripajanje zapadne Slavonije nekoj Krajini nije ništa pitalo pripadnike ostalih nacionalnosti koji su tu činili oko dvije trećine stanovništva. I za taj apsurd Ratković je našao odgovor. Uzeo je „svoju brojku“ od više od devet tisuća Srba na području Općine Daruvar koji su imali pravo glasa, što je činilo oko trećine svih stanovnika tadašnje Općine (30.092), pribrojio joj je brojku od trećine onih koji nisu bili punoljetni pa nisu imali pravo glasa i time došao do zaključka da su Daruvarčani u većini bili za autonomiju.⁴²

U Daruvaru je 9. rujna 1990. održana osnivačka skupština Općinskog odbora HDZ-a. Uz goste iz Zagreba (Ante Kutle, Đuro Vidmarović, Ivan Vekić, Rudolf

³⁷ Ivanovo Selo. Založena odbočka HDZ, *Jednota*, br. 35, 1. 9. 1990, 16.

³⁸ Stanovništvo Ivanova Sela između dva svjetska rata, kao seoska sredina, bila je sklona politici HSS-a i Stjepana Radića. Njezini stanovnici sudjelovali su u seoskim nemirima seljaka 1920. zbog žigosanja stoke. Vidi: Vjenceslav Herout, Vjenceslav(2010.), *Grđevačka buna i Juro Valečić*. Comgraf d.o.o. u Umagu. Umag, 2010.

³⁹ Ivica Miškulin, *Stranka ugroženog naroda...*, str.40.-41.

⁴⁰ Isto, str. 41.

⁴¹ Zvonko Kovačić. *Daruvar od laži do istine*. Daruvar, 1992., str. 23.

⁴² Ivica Miškulin, *Stranka ugroženog naroda...*, str. 43.

Durin, Ivan Lučev...), bili su prisutni i predstavnici brojnih podružnica HDZ-a. U svom je referatu predsjednik Inicijativnog odbora za općinski odbor HDZ-a Branko Majcan istakao da će daruvarski HDZ poštovati izabrano općinsko vodstvo u Daruvaru sve dok ono bude poštovalo zakone i Ustav RH, pozivao je na suradnju svih stranaka na tome području te je ukazivao na potrebu održavanje mira i tolerancije. Uz povremene zvižduke grupe građana srpske nacionalnosti, skup je ipak održan u snošljivim uvjetima.⁴³

Političke prilike u Daruvaru samo su prividno bile normalne. Sredinom rujna, u vrijeme obilježavanja Dana grada, jedna je skupina daruvarskih Srba, predvođena srednjoškolskim profesorom i predsjednikom ogranka SDS-a Stevanom Ratkovićem, sudjelovala u skidanju hrvatskih zastava na nekim daruvarskim ustanovama. Taj je čin kasnije obrazložio izlikom da ga „duboko vrijeđa prisutnost hrvatskih zastava te da tako nešto njegovo dostojanstvo ne može podnijeti“.⁴⁴ U sklopu Dana grada Daruvar je posjetio član Predsjedništva SFRJ Stjepan Mesić, kojeg je dočekalo čelništvo grada Daruvara. On je 14. rujna govorio na svečanoj skupštini zastupnicima SO-a Daruvar i predstavnicima političkih stranaka o političkim prilikama u državi. Ukazao je na nemogućnost promjene republičkih granica ustvrdivši da je Knin u sastavu Hrvatske i da će tako i ostati.⁴⁵ Prilikom tog posjeta Mesić je održao sastanak s daruvarskim gospodarstvenicima te je posjetio još neke daruvarske institucije. Dominirale su gospodarske teme, pri čemu su ga domaćini upoznali s nekim graditeljskim akcijama koje su bile u tijeku i s nekim problemima na koje nailaze prilikom njihova ostvarivanja.⁴⁶

Daruvarski SDS sve je više povećavao broj svojih pristalica, zagovarao je i prihvatio sve oblike borbe protiv hrvatske državne vlasti. Savjetovali su pripadnike srpske nacionalnosti da ne plaćaju pretplatu HRT-u i da na taj način pokažu svoj stav prema njezinu informiranju.⁴⁷ Iz SKH-SDP-a postupno su istupali pojedini članovi srpske nacionalnosti jer su ih iz SDS-a optuživali da su izdali svoje principe i postali sluge „hrvatskog vrhovništva“. Daruvarski JDSS raspao se do kraja 1990. godine; predsjednik tog ogranka požalio se jednim beogradskim novinama da mu

⁴³ M. Selicharová. Mit rád svoje, ale vážit si druhého, *Jednota*, br. 37, 15. 9. 1990., 16.

⁴⁴ Ivica Miškulin. Stranka ugroženog naroda..., str.27; Uprava COUO-a Daruvara upoznala je svoje djelatnike da je prof. Ratković sudjelovao kod čina skidanja zastava, ali nije dopustio da se trgaju već ih je složene predao na određenu adresu. On je predavao na Centru i tijekom školske godine 1990./1991., držao se školskog programa i tumačio da je svoj rad u školi razlučio od rada u političkom životu.

⁴⁵ M. Selicharová. Hranice se nemohou měnit. *Jednota*, br. 38, 22. 2. 1990, 3.

⁴⁶ M. Selicharová. Demokracie-zaruka hospodářské, společenské a politické reformy; Stjepan Mesić s představiteli hospodářství, *Jednota*, br. 38, 22. 9. 1990., 16-17.

⁴⁷ Ivica Miškulin, Stranka ugroženog naroda..., str. 32.

se osipa članstvo te da pristupa SDS-u zbog dodirnih programa i jer su u njegovoj stranci bili uglavnom Srbi.⁴⁸

Tijekom rujna u Končanici su održana dva sastanka sa simpatizerima HDZ-a, pa je i tamo 28. listopada osnovana 15. po redu podružnica HDZ-a u Općini Daruvar. Osnivačkoj skupštini prisustvovali su i neki članovi Izvršnog vijeća HDZ-a iz Zagreba na čelu s poslanikom Hrvatskoga sabora Antom Kutlom te predstavnici daruvarskih ogranaka HDZ-a i predstavnika iz Garešnice i Grubišnog Polja. Tom prilikom govorilo se i o stanju na području Knina i pokušaju hrvatske vlade da sve problema oko toga riješi mirnim putem. Kritizirano je i vladanje dijela inteligencije koja je još uvijek stajala po strani i nije se uključila u rad na poboljšanju životnih prilika na selu.⁴⁹ Končanica je bilo selo s najvećim brojem pripadnika češke nacionalnosti na području Općine Daruvar, iz čega je vidljivo da su se i Česi uključili u tadašnja politička zbivanja. Kod njih nije vladao interes za osnivanje neke svoje vlastite stranke te su svoja nacionalna prava htjeli štititi u sklopu postojećih hrvatskih stranaka.⁵⁰

U Grubišnom Polju u zadnjim se mjesecima kolovoza 1990. godine situacija počela naglo zaoštavati, a glavni krivci tome bile su skupine pripadnika srpske nacionalnosti okupljene oko SDS-a. Oni su već 7. rujna s čelnicima SDS-a Brankom Popovićem i Živkom Zagorcem željeli preuzeti upravu u *Zdenki* pripremom nekog štrajka, ali je to bilo osujećeno. U organizaciji HDS-a u Velikim Zdencima trebao je 16. rujna biti otkriven obnovljeni spomenik kralju Tomislavu, ali ga je dan prije netko prelio crvenom bojom a da grubišnopoljska policija, u kojoj su tada bili u velikoj većini pripadnici srpske nacionalnosti, nije otkrila počinitelje.⁵¹ U takvim okolnostima tadašnji ogranci HDZ-a i HDS-a Grubišnog Polja također su se počeli organizirati jer su znali da je već sredinom 1990. godine Jugoslavenska narodna armija uzela naoružanje Teritorijalne obrane (TO) Grubišnog Polja i Daruvara i smjestila ga u vojno skladište *Polom* u Doljanima kod Daruvara. Time je Jugoslavenska narodna armija onemogućila naoružavanje civilnog stanovništva, ali je u isto vrijeme u ljetnim mjesecima počela tim oružjem naoružavati stanovništvo srpske nacionalnosti u nekim selima daruvarske i grubišnopoljske općine. To je navelo rukovodstvo HDZ-a i HDS-a Grubišnog Polja da započne s nabavom naoružanja za neke svoje članove kako bi se u slučaju potrebe imali čime braniti. Ta se kupovina obavljala

⁴⁸ Isto, str. 36.

⁴⁹ M. Selicharova. HDZ v Končenicich, *Jednota*, br. 44, 3. 11. 1990., 16.

⁵⁰ Česi su se na području općina Daruvar i Grubišno Polje opredjeljivali, poput Hrvata, za one stranke čiji im je program bio najprihvatljiviji. Na prvim višestranačkim izborima najviše su glasova dali HDZ-u i SKH-SDP-u, a kasnije su se još opredjeljivali i za HSS, HSLS i Narodnu stranku.

⁵¹ Debić i Delić. *Otkos*, str. 35.

preko raznih kanala, uglavnom iz Virovitice, a oružje su kupovali zainteresirani pojedinci. Prva takva kupnja „kalašnjikova“ obavljena je 21. listopada 1990.⁵² Ostalo civilno nesrpsko stanovništvo i dalje je bilo nenaoružano, pa je propaganda o „golorukom srpskom narodu“ i naoružavanju nesrpskog naroda bila deplasirana, jer je u stvarnosti bilo sve obrnuto.

Do kraja 1990. godine radikalizirano je pitanje srpske autonomije, a rezultat je toga da je u Kninu bila u drugoj polovini prosinca 1990. godine ustrojena Srpska autonomna oblast Krajina, kojoj je 22. veljače 1991., pod utjecajem općinskih odbornika u Pakracu, priključena i Općina Pakrac.⁵³

Umjesto miroljubive prevagnula je 1991. godine oružana opcija

Mnogi procesi iz 1990. godine preneseni su i u 1991. godinu. Situacija se posebno pogoršala u siječnju 1991. godine, kada se govorilo o mogućnosti vojnog puča (slučaj Špegelj). Nakon uhićenja nekih čelnika HDZ-a u Virovitici u slučaju Špegelj sredinom siječnja 1991. godine, neki Grubišnopoljci živjeli su u strahu jer su mislili da će se takva uhićenja proširiti i na one koji su surađivali s Virovitičanima. Napetost je u Grubišnom Polju kulminirala 26. siječnja 1991., kada su simpatizeri HDZ-a i HDS-a dali podršku politici hrvatskog vrhovništva, a SDS i njegovi pristalice Predsjedništvu Socijalistike Federativne Republike Jugoslavije sa zahtjevom da uvede „ustavni poredak“ i da JNA „pred lice pravde privede sve teroriste“. Nakon toga krenuli su prema policiji, gdje su postavili više ultimativnih zahtjeva.⁵⁴

Zbog tih zbivanja u Grubišnom Polju već 29. siječnja 1991. predsjednik SO-a Grubišno Polje Čedo Bubulj sazvaio je u „Zdenkinom“ restoranu u Velikim Zdencima skup čelnika stranaka i vjerskih zajednica na kojem se govorilo o tome kako očuvati mir na grubišnopoljskom području. Predsjednik Općinskog odbora SDS-a Branko Popović rekao je, između ostalog, da se čelnici stranaka trebaju založiti za svako razoružanje jer „dok god postoje strojnice, nema mirnog sna“.⁵⁵

I u Daruvaru je početkom 1991. godine bilo mnogo političkih zbivanja. U siječnju je Inicijativni odbor SK-SJ-a predstavio svoj program i najavio osnivanje te stranke i u Daruvaru. U programu se tražilo poštovanje Ustava SFRJ i saveznih zakona te suprotstavljanje svim oblicima odcjepljenja bilo kojeg dijela Jugoslavije.⁵⁶ Tijekom

⁵² Isto, str. 36.

⁵³ Ivica Miškulin. Stranka ugroženog naroda..., str. 50.

⁵⁴ (r). Grubišno Polje, 26. siječnja 1991., *Grubišnopoljski list*, br. 83, 29. 1. 1991., 12.; Debić, Delić, *Otkos*, str. 38.

⁵⁵ LJ. K. Razvijati zajednički život bez obzira na vjeru i narodnost, *Grubišnopoljski list*, br. 84, 15. 2. 1991., 2.

⁵⁶ (VI) V Daruvaru predstaven SK- hnutí, *Jednota*, br.4, 26. 1. 1991., 17.

25./26. siječnja i u Daruvaru je bilo posebno napeto jer je tih dana na državnoj razini izbjegnuto vojni puč. Dio građana Daruvara 26. je siječnja pred općinskom zgradom mirnim skupom podržao politiku hrvatske vlasti u borbi za očuvanje mira i pokušaju da se pregovorima sa saveznim tijelima postigne neki zadovoljavajući dogovor. SDS i srpska javna sredstva informiranja i dalje su plašila srpsko pučanstvo da je uspostavljena nova hrvatska vlast zapravo povratak NDH. Nisu krili simpatiju za politiku koju je tada vodio Slobodan Milošević, o čemu svjedoči izjava čelnika daruvarskoga SDS-a Stevana Ratkovića na skupu sunarodnjaka krajem siječnja 1991. godine, gdje je predložio da se pošalje telegram podrške Miloševiću, „borcu za državu u kojoj će svi Srbi biti zajedno“.⁵⁷ Krajem siječnja 1991. godine predstavnici sedam daruvarskih stranaka (SDP, HDZ, SDS, SSH, LSD, JSD i SK-PJ) sastali su se s općinskim rukovodstvom te predstavnicima Policijske uprave iz Bjelovara. Tu se najviše raspravljalo o pitanju povećanja broja policajaca u Daruvaru i smjeni tadašnjeg načelnika Ranka Lolića. O smjeni bilo je rečeno⁵⁸ da je načelnik smijenjen jer je stekao uvjete za mirovinu, dok je popuna policijskog kadra bila u nadležnosti Ministarstva unutarnjih poslova Hrvatske. Usprkos uzavreloj atmosferi, svi su prisutni prihvatili poziv na miran zajednički život svih naroda i narodnosti koji su živjeli u Daruvaru.⁵⁹ U Grubišnom je Polju početkom veljače 1991. osnovana Liga socijaldemokrata (LSD), koja je 18. veljače održala svoju tribinu *Jugoslavenski historijski dogovor*, o čemu je govorio i jedan od čelnika LSD-a Milorad Pupovac. Istaknuo je da će stranka djelovati stranački, da će se zauzimati za dogovore među narodima na ravnopravnoj osnovi, bez sudjelovanja JNA, te da će se boriti protiv svakog nacionalizma i za ravnopravnost svih naroda u Hrvatskoj i u tadašnjoj državi.⁶⁰ Za razliku od takvog programa, krajem veljače 1991. godine čelnik SDS-a Grubišnog Polja Branko Popović na sastanku s općinskim čelništvom odbacio je hrvatski okvir rješavanja općinskih problema kao i onih na republičkoj razini. Naveo je da je neovisna Hrvatska i konfederativna Jugoslavija podvala srpskom narodu i da će se, raspadom federativne Jugoslavije, srpski narod boriti da živi u jednoj državi.⁶¹ On je poručio općinskom čelništvu da srpski narod, lociran na bilogorskom dijelu, nema što tražiti u konceptu postojeće općine i da se želi pripojiti Daruvaru.⁶² U Daruvaru je 28. veljače ponovo održan sastanak općinskih čelnika sa stranačkim čelnicima Daruvara uz prisutnost predstavnika Ministarstva unutarnjih poslova iz Zagreba i Bjelovara

⁵⁷ Ivica Miškulin. *Stranka ugroženog naroda...*, str. 43.

⁵⁸ Ivica Miškulin. *Stranka ugroženog naroda...*, str. 39.

⁵⁹ M.S. Nejduležitiji úkol- žít v klidu, *Jednota*, br. 6, 9.2. 1991., 16

⁶⁰ L.J.K. Tribuna socijálních demokratů, *Jednota*, br. 9, 2.3. 1991., 17

⁶¹ Ivica Miškulin. *Stranka ugroženog naroda...*, str. 39.

⁶² Isto, str. 50.

te saborskog zastupnika u Hrvatskome saboru Miroslava Zailca. Na njemu se htio dati odgovor na neprihvatljive zahtjeve SDS-a, čiji se predstavnik nije ni pojavio na tom sastanku. Njihov je zahtjev bio da se razoružaju paravojne skupine, da se u roku od 12 sati skinu hrvatska zastava s policijske postaje, da se na općinu stavi i ćirilčni napis, da se policiji zabrani nošenje oznake s grbom Hrvatske. Tražio se i odgovor na pitanje zbog čega se povećava broj policajaca u Daruvaru jer to, zbog „tadašnji prilika“, nije bilo potrebno.⁶³ Početkom ožujka 1991. godine izbili su nemiri u Pakracu, pa su i tamo stigla oklopna vozila Jugoslavenske narodne armije. Iako su se 18. ožujka povukli iz Pakraca, miris baruta počeo se osjećati i u Daruvaru. U vrijeme pakračkih zbivanja u Daruvaru su se u noćnim satima čule jake detonacije i povremena rafalna pucnjava. Posebno je bilo teško u prvim danima pakračkih zbivanja, kada je neko vrijeme bio blokiran dotok informacija iz Pakraca. To su iskoristila beogradska sredstva informiranja i još neki mediji, koji su širili vijesti o velikom broju ubijenih civila, što je izazvalo napetost i na daruvarskom i na grubišnopoljskom području.

Takva zbivanja unosila su nemir i u mnoge kolektive. U daruvarskom Centru za odgoj i usmjereno obrazovanje mogla su se zapaziti tri gledišta na postojeću situaciju, od kojih su dva bila oprečno sučeljena, dok je dio djelatnika zastupao mišljenje da treba sačuvati razum te je zagovarao potrebu da se sva sporna pitanja riješe na miran i dostojanstven način. U to vrijeme golema većina školskih djelatnika bila je izvan stranačkog života, ali to ne znači da nisu imali svoje političke stavove. O toj podjeli svjedoči zanimljiv podatak vezan za obilježavanje Dana žena u Centru – obilježavao se dva dana, jednom u organizaciji ravnatelja škole (Miroslav Zailac), a drugi dan u organizaciji povjerenika Nezavisnog sindikata (Antun Marjanović). Djelatnici su pritom bili solidarni, odazvali su se na oba skupa, ali su se za nekoliko dana podijelila mišljenja kada su se obojica djelatnika (Miroslav Zailac, Antun Marjanović) sučelila u natječaju za novi mandat ravnatelja Centra. Bilo je i tu nekih neobičnih pokušaja da se zaobiđe zakonska procedura oko izbora ravnatelja provođenjem nekog referenduma, kojim bi se svi zaposlenici izjasnili koga bi htjeli za svog ravnatelja. Taj su referendum bojkotirali djelatnici nesrpske nacionalnosti, pa je ipak novi ravnatelj bio izabran po postojećim zakonskim propisima.⁶⁴

Rukovodstvo daruvarskoga SDS-a i dalje je bilo nezadovoljno uvođenjem hrvatskih kadrova u policiju, ali su zaboravili da su oni uvedeni jer su policajci srpske

⁶³ M. Selicharová. Ultimata neřeši problem, *Jednota*, br. 10, 16.

⁶⁴ *Spomenica*, 85-87; na taj izbor vjerojatno je utjecala nacionalna pripadnost kandidata, ali treba istaći da je poraženi kandidat bio poslanik u Hrvatskome saboru, a prije i u raznim političkim tijelima, dok su mnogi ljudi tražili promjene, nove ljude, koji nisu bili u politici. Na to ukazuje i podatak da ni svi Srbi iz Savjeta škole nisu glasovali za poraženog kandidata. Isto tako ravnateljima srednjih škola do 1990. godine bili su uglavnom prosvjetni djelatnici srpske nacionalnosti.

nacionalnosti bili u većini i mnogi nepouzđani, što se i pokazalo u kasnijim zbivanjima. Jednako tako bile su netočne mnoge njihove izjave o neravnopravnom položaju u strukturama vlasti i upravljanja na području Općine Daruvar.⁶⁵

Već početkom ožujka 1991. godine pobunjeni Srbi počeli su stavljati prve barikade kod Lončarice na prometnici Grubišno Polje – Virovitica te su pucali po automobilima. Tako su 2. ožujka 1991. gotovo stradali Luka Šporčić i Marko Smiljčić.⁶⁶

U takvom ozračju čelnici HDZ-a Grubišnog Polja osnovali u ožujku 1991. godine ilegalni štab za obranu koji je kasnije promijenio ime u Štab odreda narodne zaštite koji je trebao objediniti sve ogranke HDZ-a i HDS-a radi obrane od sve veće opasnosti, koja se iz dana u dan pogoršavala⁶⁷. SDS i istomišljenici nastojali su dodatno radikalizirati stanje u Grubišnom Polju. Oni su 27. travnja 1991. u središtu grada održali komemoraciju ustaškim žrtvama, ali su taj skup iskoristili pojedini govornici da dodatno pogoršaju situaciju u gradu, pa su govorili o tadašnjim političkim zbivanjima u Hrvatskoj ističući „genocidnost Hrvata“ i „zločinačku ćud Hrvata“.⁶⁸ Time je spomenuta komemoracija, umjesto da smiri situaciju u gradu, dovela do daljnjeg pogoršanja prilika i povećanja straha kod civilnog stanovništva.⁶⁹

Krajem travnja u Daruvaru i Grubišnom Polju gostovao je čelnik SDP-a Ivica Račan. Njegov se posjet s nestrpljenjem očekivao jer je to tada bila najjaća opozicijska stranka, ali i zato što su u obje navedene općine vlast obnašali pripadnici te stranke. Zbog toga što se situacija od izbora do njegova dolaska promijenila, članovi Račanove stranke razmišljali su kako izaći iz nezahvalne situacije u kojoj se stranka našla u obje općine. Račan je u Daruvaru gostovao 25. travnja i tom je prilikom razgovarao i s predstavnicima SO-a Daruvar, a sastanku su prisustvovali i predstavnici nekih daruvarskih stranaka i saborski daruvarski poslanik te stranke Miroslav Zailac. Račan je više govorio o općim problemima u državi s naglaskom na daljnjoj konsolidaciji

⁶⁵ Zvonko Kovačić. *Daruvar...*, str. 13.-21.

⁶⁶ Debić, Delić. *Otkos...*, str. 40.

⁶⁷ Isto, str. 39.

⁶⁸ 62. Isto, str. 40

⁶⁹ O zbivanjima u Grubišnom Polju u Drugome svjetskom ratu dosta se pisalo, ali se moglo i više. Iako je bilo mnogo onih koji su izgubili život, nikad nije objavljena neka provjerena brojka koja se odnosila na sve stradalnike. U normalnim prilikama cilj ovakvih komemorativnih skupova bio je odavanje počasti poginulima, na njima se ukazivalo da se ne smije dopustiti izbjicanje novih ratnih sukoba jer su upravo oni uvijek odnosili brojne živote nevinih ljudi. Nažalost, komemorativni skupovi su se 1991. godine zlorabili zbog homogenizacije stanovništva radi ostvarivanje nekog plana s nepredvidivim tragičnim posljedicama. Kao pozitivan suprotan primjer trebale bi poslužiti dvije spomen-ploče na katoličkoj crkvi u Ivanovu Selu postavljenim nakon Domovinskog rata. Na jednoj je popis poginulih u Domovinskom ratu, a na drugoj popis 44 poginula muškarca iz Drugoga svjetskog rata. Među poginulima iz Drugog svjetskog rata su i trojica srpske nacionalnosti koja su živjeli u Ivanovu Selu. To je primjer pijeteta prema svim poginulima, a seljani dobro znaju na koji su način žrtve izgubile život.

u radu SDP-a.⁷⁰ U Grubišnom je Polju u večernjim satima istog dana imao je tribinu na kojoj su, uz predstavnike SDP-a, sudjelovali i predstavnici drugih stranaka. Cilj njegova izlaganja bilo je smirivanje tenzija, pa je istaknuo da će se njegova stranka zauzimati za razvoj demokracije i suverenost republika u postojećoj državi jer je smatrao da jednostrano odcjepljenje neke republike ne bi završilo bez teških posljedica. Stoga je naglasio da je važan dogovor svih republika o svakom pitanju.⁷¹

Mnoga politička zbivanja 1991. godine, kako na daruvarskom tako i na grubišnopoljskom području, obilježili su HDZ i SDS. Iako nisu sudjelovale u izborima, čelnništvo obiju općina nastojalo je s tim strankama održavati dobre odnose. Ponekad se činilo da između te dvije stranke postoji neka prividna suradnja, ali ona ipak nije bila moguća zbog sasvim oprečnih programa. Ipak su ove stranke povremeno zajedno nastupale na području Grubišnog Polja. Možda je to bilo stoga što su se čelnici međusobno poznavali jer su mnogi prije bili prijatelji, ali ih je politika podijelila. Drugi je razlog što su obje stranke htjele skinuti s vlasti SDP, koji im je bio legalna smetnja jer nije uspijevao riješiti mnoge nagomilane lokalne probleme. Općinski čelnici bili su nezadovoljni zbog osipanja općinskih zastupnika, pa su zato nastupali s miroljubivim porukama misleći da će se mnogi problemi sami po sebi riješiti. Stoga nije čudo što su se čelnici HDZ i SDS povremeno sastajali s predstavnicima općinske vlasti Grubišnog Polja. Na trećem po redu takvom sastanku održanom 25. travnja u Grubišnom Polju su, uz općinske čelnike, sudjelovali predstavnici SDP-a, HDZ-a, HDS-a te SSH. Na njemu su predstavnici SDP-a govorili da ispunjavaju izborni program, ali su priznali da postoji pasivnost u SO-u jer mnogi zastupnici nisu dolazili. To je bio za HDZ i SDS dostatan razlog da traže nove izbore.⁷²

Sličan sastanak održan je 24. lipnja, nakon što se na sjednicu sviju triju vijeća općinske skupštine Grubišno Polje nije odazvao dovoljan broj zastupnika. HDZ, SDS i SSH tražili su raspisivanje novih izbora, ali predsjednik Skupštine Općine Grubišno Polje to je odbio te je savjetovao izvanskupštinskim strankama da više rade i pridone normalnom funkcioniranju općinske vlasti umjesto da je razbijaju.⁷³ U Grubišnom je Polju 2. lipnja 1991. održana osnivačko-obnoviteljska skupština pododbora Srpskog kulturnog društva *Prosvjeta*, ali u nastupnom govoru njezin je predsjednik Staniša Lalić, prof., uz kulturni program, govorio o „regiji Hrvatskoj u Jugoslaviji“ i „našoj zemlji Jugoslaviji“⁷⁴, čime je osporio svaku državnost Hrvatske koju je ona imala i po prijašnjem Ustavu iz 1974. godine.

⁷⁰ (P) Daruvar. Navštěva I. Račana, Volebni konvence, *Jednota*, br. 18, 4. 5. 1991, 16.

⁷¹ Lj. K. H. Pole. Rozvoj demokracie, *Jednota*, br. 18, 4. 5. 1991., 16.

⁷² Lj.K. Nové obecni volby, *Jednota*, br. 19, 16.

⁷³ Lj.K. I počtvrté neúspěšně, *Jednota*, br. 28/29, 16.

⁷⁴ Debić, Delić, *Otkos*, str. 41.

Takve su izjave dopirale do uši običnih ljudi srpske nacionalnosti na grubiš-nopoljskom prostoru, ali su za njih bile kudikamo opasnije one o ustaštvu iz 1941. godine kojima ih je plašio SDS. One su mogle izazvati strah kod običnih ljudi, iako za to na daruvarskom i grubišnopoljskom području tada nisu imali razloga. Na taj strah ukazuje i povjerljiv izvor Jugoslavenske narodne armije u kojem se navodi da se već u lipnju 1991. godine u istočnim dijelovima bilogorskog područja stražarilo danju i noću jer su se tamošnji Srbi željeli braniti „od specijalaca MUP-a da se ne bi ponovila 1941. godina“.⁷⁵ SDS je tijekom 1991. godine nastavio pridobivati srpsko stanovništvo iz drugih stranaka želeći ih okupiti oko radikalne platforme s tvrdnjom o ugroženosti Srba, a krivicu za to pripisivao je hrvatskim vlastima. Jedan od čelnika SDS-a u Grubišnom Polju Živko Zagorac je u veljači 1991. godine za jedne beogradske novine rekao da tamošnja djeca srpske nacionalnosti „uče hrvatski jezik“, što je „pokršćavanje na duge staze“⁷⁶. U Grubišnom Polju u ožujku 1991. prestao je s radom i JSDS uz objašnjenje njegova predsjednika Dušana Bujica da „razlozi koji su motivirali osnivanje ove stranke više ne postoje“.⁷⁷

SDS nije bio zadovoljan ni politikom Saveza komunista – Pokreta za Jugoslavi-ju (SK-PJ), koji se zauzimao za centralističko uređenje jugoslavenske federacije, ali je imao komunističku orijentaciju. Obje te stranke simpatizirale su Jugoslavensku narodnu armiju. U Grubišnom Polju SK-PJ bio je organiziran u travnju 1991. godine i imao je 196 članova u 9 zaselaka, a SDS mu je zamjerio razbijanje srpskog jedinstva.⁷⁸

I na području Općine Daruvar događale su se slične stvari kao u Grubišnom Polju. Nakon pakračkih zbivanja situacija se prividno smirila. Političke stranke održavale su međusobno kontakte, a rezultat te suradnje jest objavljivanje 10. svibnja 1991. *Apela o suradnji i civiliziranom ponašanju*, što ga je izradila jedna međustranačka komisija. *Apel* je pročitao u prisutnosti predstavnika svih daruvarskih stranaka osim SK-PJ-a. U njemu se govorilo o međusobnoj suradnji među političkim strankama radi izbjegavanja ekscesa pojedinaca, a ako bi se takav dogodio, to bi rješavala komisija za međustranačku suradnju. Bio je prihvaćen i prijedlog za osnivanje Odbora za ljudska prava.⁷⁹

U Daruvaru je 30. svibnja u organizaciju HDZ-a održana akademija u povodu prve godišnjice Dana državnosti na kojoj su bili i predstavnici općinske vlasti⁸⁰, a

⁷⁵ Ivica Miškulin, *Stranka ugroženog naroda...*, str. 30.

⁷⁶ Isto, str. 25.

⁷⁷ Isto, str. 36

⁷⁸ Isto, str. 37-38.

⁷⁹ M. Pejić, *Daruvarské stranické organizace apelují na civilizované chování*, *Jednota*, br. 22, 1. 6. 1991., 17.

⁸⁰ M.S. *Pro život v míru, lásce a svornosti*, *Jednota*, br. 23, 8. 6. 1991., 2.

22. lipnja organizirali su svečanu akademiju u povodu Dana ustanka u Hrvatskoj 1941. godine. Tom su prilikom otvorili i novi adaptirani prostor HDZ-a u Radićevoj ulici.⁸¹

Od lipnja 1991. godine Srbi u Velikoj Peratovici počeli su pripreme za pobunu. Formirali su Bilogorski odred, civilne organe vlasti Općine Grubišno Polje Srpske Autonomne Oblasti Zapadne Slavonije, a zatim i miliciju, čije su pripadnike u početku činili prebjegli policajci srpske nacionalnosti iz Grubišnog Polja.⁸² Čelnici SDP-a Grubišnog Polja teško su se snalazili u takvoj situaciji. Njihovo vodstvo zamijetilo je odlazak policajaca srpske nacionalnosti iz gradske policije te je zaključilo da odgovor o tome trebaju tražiti u MUP-u, ali su zadržali stav da se kod odabira policijskog sastava treba voditi računa da on bude primjeren postotnom sastavu stanovništva općine. Predložili su da se u povodu Dana komune, 18. kolovoza, potpisuje deklaracija o suživotu i miru u Grubišnom Polju.⁸³

Tijekom ljetnih mjeseci u Grubišnom Polju zamijećeni su mnogi prelasci članova SDP-a u SDS, što je dovelo do kompliciranih odnosa u općinskoj skupštini. Istodobno je iz Grubišnog Polja postupno počelo odlaziti pučanstvo srpske nacionalnosti. Neki su odlazili u nepoznata područja, ali velik dio njih na područje Velike Peratovice, gdje su se muškarci uključili u sastav Teritorijalne obrane Bilogorski odred.

U Grubišnom je Polju 12. kolovoza 1991. HDZ od članova Štaba odreda narodne zaštite formirao Krizni štab Općine Grubišno Polje, kojem su bili podređeni štabovi mjesnih zajednica Veliki Grđevac, Veliki Zdenci, Ivanovo Selo, Pavlovac, Mali Zdeneci, Grbavac i Rašenica. Tada su i oni preimenovani u krizne štabove za područje svoje mjesne zajednice. Osnovni zadatak općinskog kriznog štaba bio je ustrojavanje jedinica Zbora narodne garde i organiziranje obrane.⁸⁴ Tek od kolovoza moguće je govoriti o pojavi i vojne komponente i među nesrpskim stanovništvom jer sve do tada bilo je prisutno samo ilegalno pojedinačno naoružavanje stranačkih čelnika radi osobne obrane. U tome se kasnilo za srpskom stranom, koja je bila daleko ispred hrvatske strane, kako o pitanju ratnog ustrojstva tako i naoružanja i broja naoružanih pripadnika.

Od terorizma do otvorene pobune

Slični procesi javljali su se i na području Općine Daruvar. Tu su se prilike dodatno pogoršale nakon ubojstva pet policajaca, dvojice 19. srpnja u Siraču i trojice u

⁸¹ M. S. Daruvar. *Jednota*, br. 28/29, 13. 7. 1991., 17.

⁸² Debić, Delić. *Otkos*, str. 41.-42.

⁸³ LJ. K. *Hrubečné Pole*. *Za mir, Jednota*, br. 33, 17. 8. 1991., 17.

⁸⁴ Debić, Delić. *Otkos*, str. 42.

Daruvaru 20. srpnja. Ovo posljednje posebno je zgrozilo ne samo Daruvarčane nego i širu javnost s obzirom na to da su trojica policajaca nesrpske nacionalnosti ubijena u noćnim satima pri ophodnji grada. Iako se radilo o smišljenom ubojstvu, izvršitelji i organizatori tog ubojstva bili su nepoznati. Ipak, svaki običan Daruvarčanin znao je da su u tom zločinu imali svog udjela i neki daruvarski policajci srpske nacionalnosti. Taj su zločin osudile sve daruvarske institucije i stranke, ali je svakom prosječnom daruvarskom građaninu bilo jasno da sućut nekih pojedinaca nije bila iskrena. Posebno je bio čudan stav tadašnjih općinskih vlasti nakon navedenog događaja, koje nisu prihvatile sugestiju sadržanu u pismu Ministarstva informiranja u kojem se tražilo raspuštanje općinske Skupštine, imenovanje povjerenika i kadrovske promjene na Radiju Daruvaru. O tome su raspravljali 7. kolovoza predsjednik Skupštine Općine Daruvar Branko Mohr s predstavnicima nekih daruvarskih političkih stranaka. Umjesto donošenja bilo kakve odluke, jedna je delegacija predvođena saborskom zastupnicom Maricom Pervan već 8. kolovoza otputovala u Zagreb, gdje ju je primio potpredsjednik hrvatske Vlade Milan Ramljak. Uspjeli su ga uvjeriti da bi svaka promjena u Daruvaru pogoršala tadašnje prilike jer su postojeće vlasti, navodno, bile tampon-zona između HDZ-a i SDS-a. On im je vjerovao, poklonio im je povjerenje, ali je i tražio od njih da nastave s radom na očuvanju mira na području Općine Daruvar.⁸⁵

SDS je najviše otežavao funkcioniranje daruvarske općinske vlasti. O tome svjedoči izlaganje Stevana Ratkovića, predsjednika SDS-a Daruvara, na posljednjoj sjednici Izvršnog vijeća Skupštine Općine Daruvar, u drugoj polovici kolovoza 1991. godine, na kojoj su sudjelovali i predstavnici ostalih daruvarskih političkih stranaka. Ratković je rekao da će se poštovati općinski dužnosnici koje je izabrao i SDS, ako budu provodili jugoslavensku politiku u duhu Ustava i zakona SFRJ. Ukazao je i na to da su oni legalno došli na vlast, ali nemaju legitimitet, ako nisu za strogu opciju Jugoslavije, pa, ako treba birati između lojalnosti Jugoslavenskoj narodnoj armiji ili Ministarstvu unutarnjih poslova, onda tu nema razgovora jer se zna tko je federalna institucija. Smatrao je da je krivac za rat u Daruvaru hrvatska Vlada, koja provodi separatističku politiku, pa će se Jugoslavija braniti svim sredstvima i na području Općine Daruvar. Za SDS je rekao da je mirotvorna organizacija koja provodi miroljubivu politiku, ali samo s onima koji stoje uz jugoslavensku opciju. „Na području Daruvara brani se Jugoslavija, a ne velika Srbija, a brani se od hrvatskih napadača. SDS će imati povjerenje i surađivat će s kriznim štabom (Općine Daruvar) samo ukoliko će on štititi interese Jugoslavije. Pomagat će ranjenicima i zatranim samo ako su za Jugoslaviju“.⁸⁶

⁸⁵ M.S. Vláda a shromáždění nebudou rozpuštěný. *Jednota*, br. 33, 17. 8. 1991., 16.

⁸⁶ Ivica Miškulin. *Stranka ugroženog naroda...*, str. 39.

Nakon što je u ljeto 1991. održan referendum za priključenje Općine Grubišno Polje Općini Daruvar te referendum Srba u Općini Daruvar za priključenje Općini Pakrac, faktički je već tada bila formirana Srpska autonomna oblast (SAO) Zapadna Slavonija, jer je Pakrac već početkom 1991. godine ušao u sastav SAO-a Krajine⁸⁷. Nakon toga uslijedilo je stvaranje Teritorijalne obrane (TO) Srpske autonomne oblasti Zapadne Slavonije, a Jugoslavenska narodna armija je tijekom ljetnih mjeseci pomagala dodatno naoružavanje Srba. I rukovodstvo SDS-a uključilo se u formiranje izvršnih tijela na njezinu prostoru, pa je čelnik SDS-a Živko Zagorac postao član Zapovjedništva Općinskog štaba Teritorijalne obrane Grubišno Polje. O povezanosti između SDS-a Grubišnog Polja, Teritorijalne obrane i Jugoslavenske narodne armije svjedoči Zagorčevo pismo iz kolovoza 1991. godine upućeno Radi Čakmaku u kojem mu piše da pošalje oko 20 dobrovoljaca na obuku u vojarnu u Našice, koja će trajati pet dana, pri čemu će prednost imati tenkisti i artiljerji.⁸⁸

U drugoj polovini srpnja 1991. godine u Batinjanima je održan sastanak Regionalnog odbora SDS-a na kojem je Branko Popović predlagao kao jedinu točku dnevnog reda – organizaciju ustanka srpskog naroda. Pobuna u zapadnoj Slavoniji izbili je 12. kolovoza 1991., kada je službeno proglašeno osnivanje Srpske Autonomne Oblasti Zapadne Slavonije.⁸⁹ Tada je i počelo širenje okupiranog područja pobunjenih Srba, a u rujnu je Živko Zagorac dodatno uputio poziv na opći ustanak Srba. Čelnici te stranke time su uveli srpsko stanovništvo u rat, nasilno su obukli mnoge građane srpske nacionalnosti u vojne uniforme, a sami su tijekom tih mjeseci boravili izvan prostora na kojem su izazvali sukob.

Nakon proglašenja pobune 12. kolovoza već dobro naoružane grupe tzv. Teritorijalne obrane (TO) započele su svoje pobunjeničke akcije. Vidljivo je da su svi raniji izvještaji o „nenaoružanom i golorukom srpskom narodu“ bile netočne. Prema kasnijim istraživanjima, dodatno naoružavanje Srba započeo je 3. srpnja 1991. pukovnik Jugoslavenske narodne armije Nikola Marić sa skupinom istomišljenika iz vojnog skladišta u Doljanima. U toj je skupini bio vjerojatno i zastavnik Stevo Prodanović, koji je od 1. lipnja do 17. kolovoza 1991. organizirao izvlačenje oko 4.000 – 4.500 dugih cijevi iz vojarne Jugoslavenske narodne armije.⁹⁰

U početnoj fazi, nakon što su 9. srpnja blokirali pristup Velikoj Peratovici, 10. i 11. srpnja, veći broj Srba iz Grubišnog Polja i okolice došao je na to područje. Postavljali su barikade na prometnici Virovitica – Grubišno Polje te su zaustavljali i maltretirali putnike. Oni su 13. kolovoza na prometnici Grubišno Polje – Virovitica oteli

⁸⁷ Isto, str. 50.

⁸⁸ Ivica Miškulin. *Stranka ugroženog naroda...*, str. 63.

⁸⁹ Isto, str. 64.

⁹⁰ Davor Marijan, *Organizacija i djelovanje JNA i pobunjenih Srba u zapadnoj Slavoniji tijekom 1991. U: Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji...*, str. 101

pričuvnog časnika Ivicu Vereša i civila Vladu Radoševića. Bio je ranjen i jedan vozač *Čazmatransova* autobusa te je zarobljeno pet putnika. Trojicu su kasnije razmijenili za jednog zatvorenika srpske nacionalnosti u Grubišnom Polju. Zbog takve situacije, 16. kolovoza prekinut je promet na prometnici Grubišno Polje – Virovitica. Idućeg dana, 17. kolovoza, kolona koju su činila 32 oklopna vozila prošla je od Bjelovara preko dijelova općina Grubišno Polje i Daruvar prema Okučanima da smiri tamošnju situaciju. U isto vrijeme pobunjeni su Srbi s području Velike Peratovice izveli minobacački napad na Grubišno Polje i tom je prilikom bilo ranjeno 6 građana. Idućeg dana, 18. kolovoza, za vjernike Grubišnog Polja u katoličkoj je crkvi održana sveta misa na kojoj se molilo za mir. Takva je misa održana i u pravoslavnoj crkvi idućeg dana.⁹¹ Treba zabilježiti i podatak da je grubišnopoljski paroh Marinko Juretić u tim danima aktivno sudjelovao u pokušajima razmjene zarobljenika između pobunjenih Srba i hrvatskih vlasti.⁹² Dana 15. rujna u Velikoj Peratovici objavljen je *Proglas Opštinskog štaba TO Grubišno Polje o općoj mobilizaciji muških osoba od 18 do 60 godina*. U njemu se, između ostalog, navodi da „svako nepravovremeno prijavljivanje ili bilo koji drugi način nepoštivanja ove odluke smatrat će se deserterstvom i izdajom naroda za što se predviđa najstroža kazna po odluci *Prijekog ratnog vojnog suda*“.⁹³ U istome mjestu istoga dana donesena su i pravila službe milicije SAO-a Krajine kojom je ona dobila velike ovlasti jer je imala pravo „privođenja lica“ koja su „učinila ili su imala namjeru učiniti sumnjivu radnju ili nedozvoljenu radnju“.⁹⁴ Toga su dana oni pokazali svoju nadmoć nad Daruvarčanima koji su se vraćali traktorima ili automobilima iz Ivanova Sela, gdje su bili u posjetu rodbini ili su bili u ispomoći u nekim poslovima. Na putu Ivanovo Selo – Maslenjača, skriveni u polju kukuruza, čekali su ih uniformirani „teritorijalci“, zaustavljali su putnike, preslušavali ih, maltretirali i uzimali ono što se im svidjelo. Iako je to bilo samo oko 200 metara od sela i iako je o tome bila izvještena hrvatska policija u Grubišnom Polju, takve terorističke napade nije imao tko spriječiti. Tom su prilikom pobunjeni Srbi zarobili Božidara Jakopeca iz Maslenjače koji se vraćao kući, svezali su ga i ubacili u kamion, a zatim odvezli u Veliku Peratovicu u zatvor, gdje je krajem listopada i ubijen.⁹⁵

⁹¹ Lj. K. Blokada a strelba, *Jednota*, br. 34, 21. 8. 1991.,16-17.

⁹² Ivica Miškulin, *Stranka ugroženog naroda...*, str. 94.

⁹³ Mate Rupić (ur.) *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, knjiga I. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.)*, Zagreb 2007, Hrvatski memorijalni dokumentacijski centar Domovinskog rata., str. 299-300.

⁹⁴ Isto, str. 300.

⁹⁵ Vjenceslav Herout (ur.) *Prošlost posuta trnjem i suzama, Ivanovo Selo*, Ivanovo Selo, 1996, str. 150.

Naoružana vojna postrojba pobunjenih Srba *Bilogorski odred* svoje je vojne aktivnosti usmjerila prema civilnom stanovništvu nesrpske nacionalnosti u susjednim selima ili je terorizirala putnike na prometnicama. Prvi minobacački napad na Ivanovo Selo ta je postrojba izvela 20. kolovoza 1991. Tom je prilikom poginula Štefanija Kolar, rođena 1938. godine.⁹⁶ Istog dana, 20. kolovoza, na prometnici Mali Grđevac – Topolovica grupa pobunjenih Srba napala je jedno vozilo i tom su prilikom ubijeni Ivica Blažević i Mirko Kovač.⁹⁷ U drugoj polovici kolovoza 1991. godine pobunjeni Srbi maltretirali su osmero civila u Topolovici koji su brali duhan, a zatim su petoricu muškaraca odveli u zatvor u Veliku Peratovicu. Nesrpskom stanovništvu na području Turčević Polja i Dijakovcu bilo je zabranjeno kretanje bez odobrenja pobunjeničkih vlasti, a pojedinačna maltretiranja i premlaćivanja provodila su se pod izmišljenim optužbama da su pojedinci naoružavali HDZ, održavali vezu s ustašama i slično.⁹⁸ Na području Daruvara, nakon posjeta daruvarske delegacije potpredsjedniku Vlade RH, osigurana je samo kratkotrajna lažna sigurnost. Nakon što je kolona oklopnih vozila 17. kolovoza prošla Daruvarom na putu prema Okučanima, bilo je razvidno da je ratno stanje i na pragu Daruvara, a za njega Daruvar tada još nije bio spreman. Krivicu za to djelomično snosi i općinsko čelništvo, koje je duboko vjerovalo da se pregovorima može izbjeći oružani sukob. U svoj propust ono se uvjerilo tek u noći 18./19. kolovoza, kada je 12 policajaca srpske nacionalnosti u daruvarskoj postaji zarobilo i odvelo petoricu policajaca nesrpske nacionalnosti, dva automobila, nešto oružja i sredstva veze. U isto vrijeme na grad se pucalo tromblonskim minama. Jedan djelatnik Radio Daruvara, uz vanjsku pomoć, otuđio je dio tehnike s radijske postaje, pa se čujnost te postaje neko vrijeme svodila samo na bližu okolicu Daruvara.⁹⁹ S vojnog gledišta, Daruvar je tada bio slabo branjen grad, ostao je neosvojen zahvaljujući ispomoći policijskih i vojnih postrojbi iz okolnih gradova.

Tih su dana Grubišno Polje i Daruvar dijelili slične sudbine. U oba su grada općinske vlasti do zadnjeg trenutka smatrale da će mirnim putem riješiti probleme na svom području, pa su zanemarile bilo kakav plan obrane, čime su pobunjenim Srbima pružili mogućnost da bez ikakve vanjske ispomoći u ljudstvu prošire osvo-

⁹⁶ To je bila prva zabilježena žrtva na grubišnopoljskom području. Tragedija tog događaja jest u tome što je njezin tada dvadesetgodišnji sin služio obvezni vojni u rok u JNA. Iako mu je vojni rok bio pri samom kraju, nisu ga pustili na pogreb majke, koja je poginula od oružja JNA u kojoj je služio.

⁹⁷ Petar Bašić. Ivica Miškulin. Ratni zločini srpskih snaga nad civilnim stanovništvom u zapadnoj Slavoniji 1991. U: Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji..., str. 222-223.

⁹⁸ Isto, 222. str.

⁹⁹ Mato Ćurak. *Mi smo htjeli*, Bjelovar, 2006., str. 139.-140; Siniša Njegovan Starek, Ratna zbivanja na daruvarskom i pakračkom području 1991. i 1992. U: *Přehled*, XIV, str. 22.

jena područja. Situacija se počela mijenjati kada je 29. kolovoza za povjerenika Vlade RH u Grubišnom Polju imenovan Ivica Volf,¹⁰⁰ a 28. kolovoza u Daruvaru Tomislav Štefanović.¹⁰¹

Velik dio civilnog stanovništvo u obje općine bio je neko vrijeme samo nijemi promatrač tadašnjih zbivanja. Neki su vjerovali svojim općinskim vlastima da će se spor riješiti mirnim putem, drugi su smatrali da se sve to njih ne tiče jer ih politika ne zanima, a samo manji dio vidio je nadolazeću opasnost, ali su bili nemoćni, jer nisu imali naoružanje.¹⁰²

Što je vrijeme više odmicalo, „teritorijalci“, nemajući protiv koga ratovati jer se nesrpsko civilno stanovništvo nije imalo čime boriti, noćnim su puškaranjem htjeli zaplašiti ljude kako bi se povukli iz sela koja još nisu bila pod njihovom kontrolom. Početkom rujna u više navrata svoje su napade usmjerili na područje Gornje Rašnice i prema Velikoj Barni. Tamo su 8. rujna 1991. oteli *Zdenkinu* cisternu mlijeka, a vozača i njegova pratioca maltretirali su da bi ih zatim ipak, ali bez cisterne, pustili.¹⁰³

U Daruvaru su 19. – 31. kolovoza pobunjeni Srbi obavili više minobacačkih napada i počinjena je velika materijalna šteta. U napadu 26. kolovoza poginule su civilne žrtve Ivica Ljutak i njegova 10-godišnja kći Mirela. Prvi velik okršaj protiv pobunjenih Srba dogodio se 1. rujna u Doljanima, kada su daruvarski branitelji, uz pomoć vojnih i policijskih postrojbi iz Bjelovara, Garešnice i Kutine, osujetile njihove planove da zauzmu grad. I tada je bilo civilnih žrtava.¹⁰⁴

U Ivanovu Selu, koje je već doživjelo prve napade, krajem kolovoza već je imao krizni štab, ali dobro se znalo da je to nedostatno da se selo obrani od dobro naoružanog neprijatelja. Tražili su se i neki drugi kanali da selo dobije i pomoć izvana. Neko vrijeme tamo je dolazila policija iz Virovitice, a kasnije i iz Grubišnog Polja.

¹⁰⁰ Debić, Delić. *Otkos*, str. 123.

¹⁰¹ Tomislav Štefanović. *Politička situacija na općini Daruvar od 1990. godine do potpisivanja sporazuma o primjeni bezuvjetnog prekida vatre* (neobjavljen rukopis), str. 21; Zbivanja u Daruvaru i Grubišnom Polju u razdoblju kolovoz-rujan 1991. još uvijek kriju mnoge nepoznanice iz političkog i vojnog aspekta. Taj dio nije tema ovoga rada. Neka gledišta o zbivanjima u općini Daruvar nalaze se u knjizi Branka Majcana. *Moj život. Od dinastije Karađorđevića do Stipe Mesića*, Daruvar, 2007. i knjige Nikole Ivkanca. *Moja sjećanja*, 2006. Za Grubišno Polje to je već citirana knjiga Ivica Debića i Ante Delića i rad Václava Herouta. *Válečné události na Hrubecnopolsku v letech 1991-1992. Přehled*, XIV. Daruvar 1993.

¹⁰² U daruvarskoj rubnoj Ulici Milana Bašića (danas Ulica Petra Preradovića) muškarci su se okupili 31. kolovoza, samo dan prije napada na Doljane, s ciljem organiziranja obrane, ali se spoznalo da nitko od njih nije imao oružje. Stoga su se zadovoljili samo dežurstvima kod svojih kuća.

¹⁰³ V.B.Đeti odjeli do Seče. *Jednota*, br. 37, str. 15.

¹⁰⁴ Više o civilnim žrtvama nalazi se u knjizi Vjenceslava Herouta, *Pet godina poslije*, Daruvar, 1996.

U selu je postojala i seoska straža, ali je na raspolaganju imala samo lovačke puške. Jedna delegacija iz Ivanova Sela bila je u Daruvaru u *Čehoslovačkom savezu* radi ukazivanja na opasnost koja je prijetila selu jer nije bilo oružja za obranu. O problemu ugroženosti Čeha od srpske opasnosti *Čehoslovački savez* informirao je predsjednika Češke i Slovačke Federativne Republike Vaclava Havela, koji je poslao u Daruvar delegaciju češke vlade što ju je vodila potpredsjednica češkog vladina odbora za međunarodne odnose dr. Viktorija Hradská.¹⁰⁵ U razgovoru s njom 3. rujna sudjelovali su predstavnici *Čehoslovačkog saveza*, Vladin povjerenik za Daruvar Tomislav Štefanović, zapovjednik obrane Daruvara Nikola Ivkanec i dvojica predstavnika škole u Grubišnome Polju (Jozo Matošević i Franjo Pintera). Viktorija Hradská obišla je i neka granatirana daruvarska područja te je posjetila obitelj Altr, kojoj su tijekom zadnjega granatiranja poginula dva člana obitelji Ljutak. Posjetila je i Bjelovar, gdje je pogledala izložbu postavljenu u povodu planiranih žetvenih svečanosti koje su se trebale održati u gradu, ali se zbog ratnih okolnosti nisu održale. Ona je brzo spoznala što se zbivalo na tim prostorima, nije mogla obećati oružje, ali je obećala da je ČSFR spremna skloniti dio školske djece s daruvarskoga i grubišnopoljskog područja u Češku, gdje bi se za njih održavala nastava.¹⁰⁶ Ona je brzo reagirala, pa je već 13. rujna prvi konvoj od osam autobusa odveo dio daruvarskih učenika u Češku. Među osnovnoškolskim i srednjoškolskim učenicima bili su učenici i drugih nacionalnosti.¹⁰⁷ U vrijeme njihova odlaska mislilo se da je to odlazak samo na nekoliko dana, dok se ne smire daruvarske prilike. Nažalost, to se nije dogodilo, pa se taj boravak produžio sve do siječnja 1992. godine. Dana 14. rujna oko 500 daruvarskih učenika, uglavnom osnovnoškolaca, bilo je sklonjeno na Hvar, a 28. rujna druga grupa osnovnoškolaca u Lošinj, čime su mnogi mladi naraštaji izbjegli brojne traume koje sa sobom nose ratni prizori.

Presudna zbivanja za Daruvar dogodila su se 16. rujna, kada su odmetnuti Srbi poručili da će toga dana, na nekadašnji Dan grada, ući u grad. U borbama u obrani grada bilo je žrtava ne samo među pripadnicima hrvatskih branitelja nego i među civilnim stanovništvom. Obrana grada prerasla je u oslobođenje vojarne *Polom* 17. rujna u kojoj je, uz naoružanje, bio manji broj vojnika koji su služili vojni rok, ali i velik broj pobunjenih naoružanih Srba. Taj dan mnogi smatraju prekretnicom u ratovanju na daruvarskom, ali i grubišnopoljskom području jer su se oslobađanjem vojarne domaći branitelji domogli oružja kojim su se mogli ravnopravno boriti protiv postrojbi pobunjenih Srba. Pri povlačenju iz *Poloma* pobunjeni Srbi ponovo su svoj bijes iskalili na civilima koji su živjeli u blizini vojarne. O važnosti zauzimanja

¹⁰⁵ Lenka Janota. Kde domov můj. U: *Listy svědectví a diků*. Daruvar, 1992, str. 12.

¹⁰⁶ Věra Bartošová. Vidět, seznámit se, burcovat, pomoci, *Jednota*, br. 36, 7. 9. 1991., 4-5.

¹⁰⁷ (K). Z ČSFR do Daruvaru, *Jednota*, br. 38, 23. 9. 1991., 9.

Poloma svjedoči i podatak da je 20. rujna Daruvar posjetio i predsjednik dr. Franjo Tuđman.

Rasplamsavanje ratnog sukoba

Drugi konvoj školske djece, u kojem su bili školska djeca s grubišnopoljskog područja, otputovao je 20. rujna. S autobusima iz Češke, koji su vozili školsku djecu 13. i 20. rujna, stigao je po jedan kamion sanitarnog materijala, lijekova, deka, nosila i šatora ukupne težine 4.800 kg. Prva pošiljka bila je poklon ministarstva rada i socijalne skrbi Češke Republike, a druga vlade Češke Republike.¹⁰⁸ Ta je pomoć također rezultat prijašnjeg posjeta Viktorije Hradске. Ona je bila potrebna i podigla je dodatni moral Daruvarčanima jer su spoznali da ih ta država podržava. U konvoju 20. rujna, u pet autobusa, bili su i učenici iz Ivanova Sela koji su otputovali samo 12 sati prije napada pobunjenih Srba na to selo. Još su bili na putu kada su neki od njih ostali bez roditelja ili rođaka, koji su ih još ispraćali na taj put.¹⁰⁹

Iako je u Daruvaru vladala ratna atmosfera, Daruvarčani nisu klonuli duhom. Tijekom dana obavljali su sve redovne poslove, a rad su prekidali samo u vrijeme proglašenja zvučne opasnosti. Budući da se nije moglo predvidjeti vrijeme napada, nije se izlazilo na ulicu bez potrebe. Posebno je bilo teško obaviti berbu grožđa, pa je ona na nekim mjestima obavljena uz policijsku pratnju. Jednako tako bilo je u neokupiranim selima gdje su krajem kolovoza ratari sušili otavu, a tijekom rujna obavljali sve jesenske poslove. U večernjim satima mnogi su sudjelovali u seoskim stražama.

O napadu na Ivanovo Selo 21. rujna najviše je stradalo civilno stanovništvo. Nakon minobacačkog počeo je pješadijski napad. Vatre koje su izbile na gospodarskim zgradama u ulici Brijeg i Praškoj ulici možda su bile posljedica granatiranja, ali nije isključeno da neke od njih nisu bile namjerno podmetnute. Sam napad bio je dobro planiran. Ipak, ni u dobro planiranim napadima ne može se sve predvidjeti. Pobunjeni Srbi vjerojatno nisu planirati da će u jutarnjim satima četiri seljanina na groblju u Ivanovu Selu kopati grob poginulom Vladi Vorelu, koji je izgubio život u još nerazjašnjenim okolnostima.¹¹⁰ Seljani koji su kopali grob bili su zarobljeni, mal-

¹⁰⁸ Věra Bartošová. Léky a další zdravotní materiál na pomoc obrancům, *Jednota*, br. 39, 28. 9. 1991., 13.

¹⁰⁹ Takva dva konvoja u ČSFR bila su još 2. i 10. listopada. U njima su bile i mnoge majke s malom djecom. Češke vlasti brinule su o svim tim izbjeglicama, a školsku djecu opremile su potrebnim školskim priborom.

¹¹⁰ Vlado Vorel rodio se 16. listopada 1953. u Ivanovu Selu. Pri porodu mu je umrla majka, pa su ga odgojili djed i baka. U vrijeme smrti živio je kratko vrijeme u Velikim Bastajima, odakle je putovao na posao u Daruvar. Službeno je bilo rečeno da je poginuo kod rukovanja bombom, što je teško povjerovati jer su Veliki Bastaji već bili pod kontrolom pobunjenih Srba. Već sama činjenica da je putovao u Daruvar mogla je biti dovoljan razlog da ga se ukloni.

tretirani i zarobljeni i tek krajem dana pušteni. Napad u smjeru Zagrebačke ulice bio je odbijen jer su tu branitelji bili ojačani dijelom plijena iz vojnog skladišta *Polom* u Doljanima, pa su pobunjeni Srbi svoje snage usmjerili prema ulici Brijeg. Nakon što su slomili otpor malobrojnih branitelja, ušli su u selo i od kuće do kuće odvodili muškarce koji su bili još u podrumima zbog ranijeg minobacačkog napada. Nijedan od njih nije sudjelovao u obrani sela, a oni koji su branili selo na vrijeme su se povukli. U selu su u isto vrijeme mnogi seljani, usprkos napadu, prednost dali gašenju požara. Zarobljene muškarce iz ulice Brijeg pobunjeni su Srbi, kao živi zid, tjerali pred sobom. Na raskrižju sela tu su kolonu popunili muškarcima koji su sudjelovali u akciji gašenja požara. Odatle su krenuli u smjeru Praške ulice. Sa suprotne strane Praške ulice druga skupina „teritorijalaca“ postupala je isto. I ovdje su se oni koji su branili selo na vrijeme povukli iz sela, dok su „teritorijalci“ maltretirali dvojicu staraca koji su ostali kod kuće. Tragičan događaj zbio se u obiteljskoj kući u Praškoj ulici 26, gdje su žene u dvjema susjednim kućama pripremale kolače za planirane svatove toga dana. Starica Josipa Horak, rođena 1910. godine, sklonila se u kupao-nicu. Nije na vrijeme otključala vrata, pa je jedan „teritorijalac“ zapucao kroz vrata i tom je prilikom teško ranio, od čega je idućeg dana umrla. Nešto kasnije u središtu sela, kod Vatrogasnog doma, poginuo je i njezin unuk Josip Horak. Tamo su poginula još petorica seljana, a četvorica su bila ranjena. Bili su to uglavnom zarobljeni muškarci iz ulice Brijeg. Oni su poginuli od ispaljene granate iz borbenog oklopnog vozila pobunjenih Srba koji se nalazio na koncu Praške ulice. Njegova je posada pucala u masu ljudi vjerojatno misleći da se radi o hrvatskoj vojsci. Mrtvih je bilo i među pobunjenim Srbima. U blizini tog mjesta masakra, u dvorištu tamošnje crkve, bio je zaklan Ivica Kovačić iz Male Maslenjače, koji se slučajno zatekao u Ivanovu Selu. Vjerojatno se nadao da će naći spas u crkvi, ali je bio uhvaćen i zaklan. Usprkos velikom broju poginulih, vjerojatno bi broj stradalih u tom događaju bio znatno veći da je pobunjenim Srbima uspjelo otjerati sve zarobljene seljane u Veliku Peratovicu jer je danas poznato da se iz tamošnjeg zatvora nije nitko živ vratio.

Ivanovo Selo bilo je ne samo spašeno već, zahvaljujući pomoći branitelja Daruvara i pojedinaca iz Šuplje Lipe i Borove Kose, tijekom dana i oslobođeno. Na grubišnopoljskom području, u Ivanovu Selu, 21. rujna pobunjeni su Srbi doživjeli prvi veći neuspjeh, čime je porastao obrambeni moral kod svih branilaca tih prostora.¹¹¹

Na mnoge zvučne opasnosti civilno se stanovništvo Daruvara tijekom rujna privikavalo. Doživjeli su zračne napade „krmačama“ koje su padale uglavnom na civilne objekte. U gradu su vidjeli brojne izloge bez stakala, od kojih su mnoga pucala od jakih detonacija. Noćna zamračivanja postala su normalna, a na ulično

¹¹¹ Cjelovit prikaz ratnih zbivanja u Ivanovom Selu opisao je Vjenceslav Herout u knjizi *Ivanovo Selo: Prošlost posuta trnjem i suzama*, str. 140- 181.

se osvijetljenje zaboravilo. Grobnu tišinu nije narušavao ni lavež pasa, čula se samo povremena rafalna paljba. Mnogi su se navikli i na spavanje u podrumima jer su se bojali noćnih napada. Na neke zabave i noćni život nije se mislilo. Mnogi su tek tada spoznali kako su noći u takvim okolnostima dugačke. Građani Daruvara morali su se sredinom listopada pomiriti i s nestankom vode u gradskom vodovodu, što je izazvalo brojne poteškoće, ali su se i na to navikli. Dobro je što su imali električnu struju, pa su im tada jedini prijatelji i razonoda bili televizija, a posebno Radio Daruvar, koji je informirao građane o svim zbivanjima na daruvarskim i susjednim prostorima. Tih dana sklopljena su mnoga prijateljstva, ljudi su se međusobno pomagali i potvrdila se izreka da nevolje zbližavaju ljude. U odnosu na privremeno okupirana daruvarska područja, ipak se tada u Daruvaru i Grubišnom Polju i u nenormalnim uvjetima živjelo normalnim životom. Na okupiranim daruvarskim područjima nije bilo električne struje, vladala je potpuna informativna blokada i bilo je ograničeno kretanje. Bilo je i neobranih kukuruznih polja i malo posijanih žitnih površina.¹¹²

Tijekom listopada, kada nije bilo borbenih djelovanja, u daruvarskom Centru za odgoj i usmjereno obrazovanje započelo je konzultativna nastava za učenike maturalnih razreda jer se učenicima željelo omogućiti da završe razred. Anketom je utvrđeno da su u Daruvaru ostala još 352 srednjoškolca koja su bila voljna polaziti nastavu u Daruvaru, ako se za to stvore uvjeti. Zbog rizika, to je bilo odobreno samo učenicima završnih razreda i takva se nastava s prekidima održavala tijekom cijeloga prvog polugodišta. Krajem listopada grupa od šest srednjoškolskih profesora dobila je dozvolu da oputuje u ČSFR da bi za oko 220 srednjoškolskih učenika organizirala nastavu. Bilo je u tome brojnih problema jer su ti učenici bili razasuti u raznim gradovima, pa ih je trebalo prikupljati na jedno mjesto, gdje je za njih početkom studenog počela u Seču redovita nastava. U nastavi je sudjelovalo 19 srednjoškolskih profesora koji su se izmjenjivali u grupama od po šest profesora u prosjeku.¹¹³ Jednako tako bila je organizirana nastava i za učenike osnovne škole, kojih je bilo oko 660, te za još 185 djece predškolske dobi.¹¹⁴ Nije se zaboravilo ni na učenike osnovnih škola koji su ostali u Daruvaru. Za njih se jedno vrijeme održavala nastava nekih nastavnih predmeta preko Radija Daruvara, a neke su učitelji okupljali u privatnim kućama i tamo s njima obrađivali dio nastavnih sadržaja. Kod Daruvarčana je tada proradio neki inat, radilo su i ono što se od njih nije tražilo. Iako se svakim

¹¹² Nakon što su oslobođeni Batinjani i Bastaji sredinom prosinca prilikom ishrane stoke doznalo se od preostalih obitelji o toj izolaciji i zbivanjima koji su prethodili oslobađanju kada su pobunjeni Srbi širili informaciju da dolaze ustaše i da kolju Srbe, što je uz prisilu bila također jedna od metoda da srpsko civilno stanovništvo napusti sela.

¹¹³ Vjenceslav Herout. Daruvarska srednjoškolska ratna 1991./1992. školska godina. U: *Vrela*, Daruvar, 2012., str. 18.-24.

¹¹⁴ Lenka Janotová. Hostitele pripravuji vánoční dárky, *Jednota*, br. 45, 9. 11. 1991., 4.

danom broj mrtvih povećavao, moral nitko nije gubio. Uz daruvarske žene, koje su pripremale hranu za pripadnike Hrvatske vojske i policije, mnoge su žene okupljene oko *Bedema ljubavi* širile istinu o ratu u Hrvatskoj, plele su za vojnike dijelove odjevnih predmeta i na druge načine pomagale one koji su oružjem branili grad.¹¹⁵

U Grubišnom Polju vladala je slična situacija. Pobunjeni Srbi povremeno su granatirali područja koja nisu bila pod njihovom kontrolom, a vojni avioni i helikopteri nadlijetali su ta područja i davali do znanja na čijoj su strani. I pobunjeni Srbi povremeno su borbeno djelovali. U jednom takvom granatiranju Ivanova Sela 15. listopada poginula su dvojica seljana koja nisu bili uključena u obranu sela, ali su po danu ponekad zamjenjivala one branitelje koji su stražarili noću da bi se odmorili ili obavili neke ratarske poslove.¹¹⁶

Oslobađanje grubišnopoljskog područja počelo je 31. listopada. Kod napuštanja pobunjeni su Srbi sa sobom povelili dio zatočenih civila, a posljednjih šest htjeli su ubiti bombama i pušanim mecima. Ipak, jedan je od njih preživio. O tome je ostavio pisani trag jedan od glavnih organizatora pobune na području Općine Grubišno Polje dr. Milan Bastašić, kojem je to u Smederevu pričao počinitelj ubojstva Božo Trbojević koji je bio odgovoran za zatvor u podrumu škole u Velikoj Peratovici. U tom iskazu on opravdava taj čin ubojstva civila činjenicom da je noću ostao sam sa šestoricom zatvorenika jer su već svi otišli, a pošto je znao „da su to teški zločinci“ nije mogao da ih noću pred sobom tjera pa je donio odluku da ih poubija.¹¹⁷ Tijekom tog povlačenja, u razdoblju 31. listopada – 2. studenoga, ubijena su u Malom Grđevcu petorica civila, u Turčević Polju dvojica, a treći je preminuo u bolnici od zadobivenih rana. Time ne završava konačni broj poginulih civila. Tek u travnju 1993. godine rasvijetljena je sudbina 14 zatočenih civila u zatvoru u Velikoj Peratovici. Tada su u šumi Bukovica kod Male Dapčevice pronađeni ostaci većeg broja ljudi ubijenih pucnjima iz vatrenog oružja. Bili su ubijeni na prostoru od oko 200 m², vezani žicom u grupama 3 – 4 ljudi.¹¹⁸ Tih su dana, točnije 4. studenoga, u Ivanovu Selu izgubila život kao kolateralne žrtve rata još dvojica seljana. Oni su bili na traktoru koji je na polju naišao na zaostalu protutenkovsku minu. Početkom studenoga združene snage Zbora narodne garde Daruvar, Grubišno Polje, Bjelovar i Virovitica oslobodile su cijelo područje Općine Grubišno Polje.

U Daruvaru je tijekom studenoga još bilo mnogo pucnjave. Posebno je tada bila aktivna avijacija Jugoslavenske narodne armije, pa je u studenome bio zabilježen najveći broj civilnih žrtava na daruvarskom području. Neki su stradali u minoba-

¹¹⁵ Vesna Dubravec i Zdenka Zvonarek. *U prstenu ljubavi: 20 godina Bedema ljubavi-pokreta majki za mir*, Daruvar, 2011., str. 13.

¹¹⁶ Granata je pala upravo na mjesto gdje su stajali, pa je raskomadala njihova tijela.

¹¹⁷ Petar Bašić, Ivica Miškulin. *Ratni zločini srpskih snaga...*, str. 204.

¹¹⁸ Isto, str. 224.

cačkim ili avionskim napadima, dok su neke u njihovim kućama ubile terorističke skupine. Neprijatelj nije birao ciljeve, granatirao je grad s jedinim ciljem da mu nanese što više štete. Tada je obrana već bila stabilizirana, pa se već početkom prosinca krenulo u oslobađanje područja od Batinjana do Đulovca. Združene snage Hrvatske vojske iz Daruvara, Grubišnog Polja, Bjelovara i Virovitice nakon teških su borbi oslobodile do sredine prosinca sva navedena područja. Poražena srpska strana kod povlačenja je pobila više civila u Đulovcu. Nakon toga borbe su nastavljene prema pakračkom području.

U drugoj polovini prosinca 1991. godine dio muškog civilnog stanovništva Daruvara bio je privremeno pridružen Civilnoj zaštiti kao radna jedinica. Oni su hranili stoku na području od Batinjana do Đulovca. U toj akciji sudjelovali su i muški članovi daruvarskih prosvjetnih ustanova. Već nakon prvog dolaska, 17. prosinca, bilo je vidljivo da su žitelji tih sela u brzini napustili selo. Stoka, uglavnom krave, bila je većinom vani, pa je lutala po neobranim njivama kukuruza. Zemlja je bila smrznuta, nije bilo vode, pa je stoka bila žedna. Nije to bio jednostavan posao jer su žedne krave gurale prema bunarima ne poštujući nikakav redosljed. U onim domaćinstvima u kojima je stoka bila vezana, donosila joj se sijeno i voda. Tamo gdje sijena nije bilo, „posudilo se“ iz susjednog štaglja. Prehrana peradi bila je jednostavnija jer se na dvorištu našla potrebna hrana, uglavnom kukuruza, a njihova potreba za vodom bila je manja. Takvo je hranjenje stoke potrajalo gotovo do katoličkog Božića. Taj posao njegovi su sudionici obavili savjesno, nikad se nije čula neka primjedba na njihov rad.

U drugoj polovici prosinca povremena granatiranja bila su najviše usmjerena prema siračkom području. Zbog čestih prelijetanja aviona, oglašavane su i zračne uzbune. U Daruvaru je 27. prosinca ponovo zasvijetlila ulična rasvjeta, pa su se neki ponadali da dolazi konačni mir. Ipak je to bila lažna nada jer je avijacija zadnjeg dana stare i prvog dana nove godine obdarila središte grada dvjema „krmačama“. Posebno su bili stravični prizori avionskih noćnih napada 1. i 3. siječnja 1992., kada su, prije bacanja avionskih bombi, iz aviona bila bačena zapaljiva sredstava, pa je grad izgledao kao pri danjem svjetlu. U Sarajevu je 3. siječnja bilo potpisano još jedno primirje, nakon kojeg su završile veće vojne operacija na daruvarskom području i počelo je jedno mirnije razdoblje. Već u prvoj polovini siječnja započela je nastava u Centru odgoja i usmjerenog obrazovanja (COUO) koja se izvodila s učenicima koji su ostali u gradu, a njima su se postupno priključivali oni učenici koji su nastavu polazili u nekim drugim školama. Krajem siječnja vratili su se i učenici iz Češke i Slovačke Federativne Republike (ČSFR). Za srednjoškolske profesore ni nakon potpisivanja primirja nisu prestale izvanškolske obveze, na njih se danas zaboravilo. Neki su profesori 15. siječnja 1992. u Pakracu obavljali utovar etnografskog i arhivskog materijala u kamione koji su ga zatim prevezli u Osijek da se sačuvaju

od uništavanja. Tu su i doznali radosnu vijest da su toga dana Hrvatsku priznale mnoge države. Tjedan dana kasnije, 21. i 22. siječnja, oni su u vojnom skladištu *Polom* obavljali utovar preostalog ratnog materijala u kamione koji su ih vozili na neka druga hrvatska bojišta. Najviše je bilo zaostalih protutenkovskih mina, a ono što se odvozilo tijekom dva dana bio je dovoljan dokaz da je JNA bila zaista dobro naoružana. Taj su posao oni obavljali u još uvijek miniranom prostoru pa to nije bio bezopasan posao.

Nakon pet mjeseci ratnih zbivanja Daruvar je počeo ponovo živjeti normalnim životom. O doprinosu civila u konačnoj pobjedi danas se ne govori mnogo, ali oni sami smatraju da su samo obavljali svoju građansku obvezu. Jedan od zaslužnih organizatora obrane Daruvara Nikola Ivkanec izjavio je nakon rata, između ostalog, za Radio Daruvar: „...I kad već govorim o obrani Daruvara, onda želim još jednom naglasiti taj duh naroda, vas, Daruvarčana. Vidio sam tu silnu snagu, ne samo u policijskom sastavu, već i u hrvatskoj vojsci, koja je izrasla iz toga sastava i u odredima Narodne zaštite u svakom selu i u svakoj sredini gdje su bili formirani... Kod svih tih ljudi, u svim strukturama – civilnim, vojnim, policijskim – tu ima toliko pojedinaca, toliko divnih ljudi – heroja. Možda ih povijest nikad neće spomenuti, ali se nadam da će u narednim vremenima biti mogućnosti da se upoznamo s ratnim danima Daruvara i objavimo ih u potpunosti, jer građa postoji, postoje podaci. Uostalom, postoje živi ljudi!“¹¹⁹

Rat je odnio mnoge živote, a među njima ima i mnogo civilnih žrtava. Nekolicina njih još se smatra nestalima, pa rane ratnih zbivanja još uvijek nisu zacijelile. Prema današnjim podacima, na području nekadašnjih općina Grubišno Polje i Daruvara 1991. godine ukupno je život izgubila 101 civilna osoba: na području općine Grubišno Polje 41,¹²⁰ a na prostoru nekadašnje općine Daruvar oko 60 civila.¹²¹ U ne-

¹¹⁹ Vjenceslav Herout. *Pet godina poslije*, str. 97.

¹²⁰ Petar Bašić, Ivica Miškulin, *Ratni zločini srpskih snaga...* str. 225.-226; Vjenceslav Herout, *Ivanovo Selo: Prošlost posutatrnjem i suzama...*, str. 180.-181. U Bašićevu i Miškulinovu radu navedeno je 37 poginulih civila, ali su dvojica njih tada živjela na području Općine Daruvar, a nije navedeno još šestoro civila, pa ta brojka iznosi 41.

¹²¹ U knjizi Vjenceslava Herouta navode se imena do tada poznatih poginulih i nije pravljena razlika između poginulih branitelja i civila. U nekadašnju Općinu Daruvar 1991. godine su, uz daruvarsku općinu, spadale i današnja područja općina Đulovac (Miokovićevo) i Sirač. Prema pisanom izvješću Marka Čolića, na području današnje Općine Đulovac život su 1991. godine izgubili 33 civila, dok se dvojica njih smatraju nestalima. U knjizi Ivanke i Florijana Križ, *Sirač*, 2002. u Siraču se navodi 10 poginulih civila dok se trojica smatraju nestalima. Za područje Općine Daruvar u jednom neslužbenom izvješću Danijele Ljutak Jureković navodi se 27 poginulih civila, ali su u toj brojci navedeni i neki poginuli civili s područja općina Sirač i Đulovac. Ako se izostave takvi, u daruvarskoj općini je poginulo 17 civila. Konačna brojka poginulih civila na nekadašnjim prostorima daruvarske i grubišnopoljske općine nije konačna, ona će se osjetno povećati naknadnim istraživanjima.

kim slučajevima bilo je teško razlučiti civilne od vojnih žrtava, svi su oni posljedica ratnih zbivanja, njih ne bi bilo da nije bilo rata. Ukupni broj civilnih žrtava na tim prostorima sigurno je veći, a sve dok se ne dobije pristup svim arhivima treba se zadovoljiti navedenim brojčanim podacima.

Literatura

Knjige, zbornici i stručni časopisi

- Barić, Nikica (2005.), *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Bašić, Petar i Miškulin, Ivica (2012.), Ratni zločini srpskih snaga nad civilnim stanovništvom u zapadnoj Slavoniji 1991. U: Ivica Miškulin i Mladen Barać (ur.), *Zbornik radova: Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990. – 1995.: nositelji, institucije.* Slavonski Brod – Zagreb: Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, str. 219-238.
- Ćurak, Mato (2006.), *Mi smo htjeli.* Bjelovar: Gradsko poglavarstvo Grada Bjelovara.
- Debić, Ivica i Delić, Ante (1999.), *Otkos.* Bjelovar: Matica hrvatska Grubišno Polje, „Prosvjeta“ d.d. Bjelovar, UHBDDR Zagreb.
- Dubravec, Vesna i Zvonarek, Zdenka (2011), *U prstenu ljubavi: 20 godina Bedema ljubavi-pokreta majki za mir.* Daruvar.
- Herout, Vjenceslav (1996.), *Pet godina poslije.* Daruvar: „Logos-Daruvar“, Tehnička škola Daruvar, Poglavarstvo grada Daruvara, Županija bjelovarsko-bilogorska.
- Herout, Vjenceslav, ur. (1996.), *Ivanovo Selo, prošlost posuta trnjem i suzama.* Ivanovo Selo: Rimokatolički župni ured Ivanovo Selo.
- Herout, Vjenceslav (2012.), Daruvarska srednjoškolska ratna godina 1991./1992. godine. U: A. Marjanović(ur.), *Vrela.* Daruvar: Glasilo Ogranka Matice Hrvatske, br. 35-36, str. 18-24.
- Herout, Václav (1993.), Válečné události na Hrubečnopolsku v letech 1991-1992. Daruvar: *Přehled,* Jednota Daruvar, XIV, str. 43-64.
- Ivkanac Nikola(2006.), *Moja sjećanja.* Čazma, Daruvar, Pakrac: Copyright Grad Čazma, Grad Daruvar, Grad Pakrac
- Janotová, Lenka (1992.), Kde domov můj? U: Lenka Janotová(ur.), *Listy svědectví a díků.* Daruvar: Savez Čeha i Slovaka u Hrvatskoj, str. 11-15.
- Križ, Ivanka i Florijan (2002.), *Sirač, zrnca povijesti i mnoga sjećanja.* Sirač: Grafodar d.o.o.- Daruvar
- Kovačić, Zvonko (1992.), *Daruvar, od laži do istine.* Daruvar: Poglavarstvo grada Daruvara.
- Majcen, Branko (2007.), *Moj život – Od dinastije Karađorđevića do Stipe Mesića.* Daruvar: Branko Majcen.

- Marijan, Davor (2012.), Organizacija i djelovanje JNA i pobunjeni Srbi u zapadnoj Slavoniji tijekom 1991. U: Ivica Miškulin i Mladen Barać (ur.), *Zbornik radova: Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.*, str. 97-111.
- Miškulin, Ivica (2012.), Stranka ugroženog naroda – djelovanje SDS u zapadnoj Slavoniji 1990. –1991. U: Ivica Miškulin i Mladen Barać (ur.), *Zbornik radova: Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.*, str. 13-68.
- Miškulin, Ivica (2012.), U službi boga rata: Prilog poznavanju djelovanja episkopa slavonskog Lukijana i Srpske pravoslavne crkve u zapadnoj Slavoniji 1985. – 1991. U: Ivica Miškulin i Mladen Barać (ur.), *Zbornik radova: Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.*, str. 69-95.
- Rupić, Mate, ur. (2007.), *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti, knjiga I. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Strugar, Vladimir (1996.), *Bjelovarsko-bilogorska županija*. Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija.
- Starek, Siniša Njegovan (1993.), *Ratna zbivanja na daruvarskom i pakračkom području 1991. i 1992.* Daruvar: *Přehled, Jednota Daruvar*, XIV, str. 21-42.
- Štefanović, Tomislav, *Politička situacija na općini Daruvar od 1990. godine do potpisivanja sporazuma o primjeni bezuvjetnog prekida vatre*. Daruvar (neobjavljen rukopis).

Novine i spomenice

- Grubišnopoljski list* (1991.), Izdavač: Centar za kulturu i informiranje Grubišno Polje, TIRO „Ognjen Prica“. Virovitica.
- Jednota* (1990-1991), Organ Saveza Čeha u Republici Hrvatskoj. Izdavač: NIU Jednota Daruvar. Daruvar (1990.- 1991).
- Spomenica* (1990-1991), Kroničarski zapisi Vjenceslava Herouta o zbivanjima u Daruvaru i široj okolici.

Civil Population in the Areas of Daruvar and Grubišno Polje in the Wartime Events 1990–1991

Summary

The civil population in the Daruvar and Grubišno Polje areas shared in 1990 and 1991 all the wartime sufferings that other parts of Croatia were struck by as well. In this area, civilian victims outnumbered the ones who actively participated in wartime actions within military and police units. The events that marked the year of 1990 and the first half of 1991 should be regarded as political; therefore, they belong to the civil sector. The military component should be set in the background, especially after the arms belonging to the territorial defence were, mid 1990, stored in the *Polom* arsenal near Daruvar. This was, however, only a deceit; soon the civil population of Serbian nationality began to arm itself, and thereby commenced the realisation of the well-prepared military scenario regarding the fate of these areas. Political battles that started by forming new non-communist parties, which entered into a conflict in connection – to the most part – with the reorganisation of the state, marked this period. The Serbian Democratic Party and the majority of Serbian population in the areas of Daruvar and Grubišno Polje were followers of the policy of centralism, and later, of the expansion of Serbia, which Milošević advocated. The rest of the population expressed their opinion at the referendum conducted in May 1991; the choice for the future was – for the vast majority – Croatian independence and sovereignty. Though harsh words had been used for some time in political battles, this remained within tolerable limits. In both municipalities, the Social Democratic Party held the power in its hands, caring more about how to lower the political tensions in the areas, and believing that most problems would be solved at the state level and subsequently stilled. Due to such an atmosphere, civil population was confused, finding it hard to cope in the midst of the political turmoil. Not being used to living in a multi-party system, the majority did not enter the membership of any of the parties. This, however, does not mean that they did not prefer one to the others. Such events ceased when arms took over the place of the table in tackling political issues. Even if killing three police officers in Daruvar in July 1991 was intended to be presented as an act of terrorism, which was condemned by all parties, the attacks on Daruvar and Grubišno Polje in the second half of August 1991 completely disclosed the well-developed Belgrade scenario intended for these areas. In the Daruvar and Grubišno

Polje municipalities, the unarmed civilians contributed immensely in performing numerous tasks during wartime operations, and were thus a major support to Croatian defenders. Among them, there were many educational and health workers, peasants, as well as men and women who provided food and clothing to the defenders. Civilian victims and contribution have so far remained inadequately valorised.

Keywords: Daruvar; Grubišno Polje; civil population; political parties; rebel Serbs; terrorism; victims; humanitarian actions.

Dr.sc. Vjenceslav Herout
Petra Preradovića 65, 43 500 Daruvar
vjenceslav.herout@bj.t-com.hr
385 (0)43 332 175

